

POETIKA USMENE EPIKE IMOTSKOGA KRAJA

Karoglan, Tea

Undergraduate thesis / Završni rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Split / Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:172:674819>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-10**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Faculty of humanities and social sciences](#)

UNIVERSITY OF SPLIT

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

**SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET**

ZAVRŠNI RAD

POETIKA USMENE EPIKE IMOTSKOGA KRAJA

TEA KAROGLAN

SPLIT, 2022.

Odsjek za Hrvatski jezik i književnost
Hrvatski jezik i književnost
Hrvatska usmena književnost

POETIKA USMENE EPIKE IMOTSKOGA KRAJA

Studentica
Tea Karoglan

Mentor:
prof. dr. sc. Marko Dragić

Split, 2022. godine

Sadržaj

1. Uvod.....	3
2. Novele	5
3. Bajke	6
4. Basne.....	7
5. Predaje.....	8
5.1. Povijesne predaje.....	9
5.2. Ilirske teme.....	10
5.3. Srednjovjekovne teme	12
5.4. Osmanska okupacija.....	14
5.5. Oslobođanje Imotskoga.....	17
6. Etiološke predaje.....	19
7. Mitske predaje	21
7.1. Vile	21
7.2. Lada i Ljeljo.....	23
8. Demonološke predaje.....	26
8.1. More	26
8.2. Vještice	29
8.3. Irudice.....	31
8.4. Vukodlaci.....	32
9. Eshatološke predaje.....	34
10. Legende	35
11. Usmene epske pjesme.....	38
11.1. Uskoci i hajduci.....	39
12. Zaključak	42
Literatura.....	43
Sažetak	45
Abstract	46

1. Uvod

Usmena književnost predstavlja najstariji i najdugovječniji oblik umjetničkog stvaranja putem jezika. Usmena književnost je predmet proučavanja znanosti o književnosti te pripada filološkoj znanstvenoj disciplini, a pomoćne discipline su joj etnologija, historiografija, sociologija, psihologija, muzikologija, lingvistika i druge. Čovjek se nužno mora umjetnički iskazivati, a to čini najprirodnijim sredstvom, prema tome razlikujemo tri faze u povijesnom subodnosu usmene i pisane književnosti; prva, agrafijska faza u kojoj postoji isključivo usmena, druga faza u kojoj opstaju i usmena i pisana s pretežitošću usmene te treća u kojoj također opstaju obe ali s pretežitošću pisane.¹ U gradivu usmene književnosti razlikujemo pojedine grupe koje se među sobom razlikuju po specifičnim svojstvima, tako ukupnost usmenoknjiževnog sustava tvore oblici; lirska pjesma, epska pjesma, pripovijetka, drama, retorika, poslovice i zagonetka.²

Pojam „usmene priče“ je uvelike širok te implicira na novele, bajke, basne, predaje, legende, anegdote i šale. Nazivlje usmenih priča se razlikuje u svijetu, tako imamo starogrčki naziv *mit*, odnosno *apologos* što označava novelu, dok se na latinskom označava kao *Fabula*, na njemačkom je više naziva, a to su *Märchen* (bajka), *Sage* (saga), *Legende*, *Novelle*, *Schwank* (priča, naracija). S druge strane u slavenskim jezicima se često usmene priče nazivaju *povesti* dok se na engleskom i talijanskom većinom nazivaju legendama.³ Usmene priče se razlikuju od ostalih po svom prvotnom i temeljnom načinu postojanja i širenja. Od narodnih se priča razlikuju po odmaku od romantičarskih nacionalnih viđenja, no ipak se u mnogo navrata pojam narodne i usmene priče isprepleće.⁴ U hrvatskoj narodnoj tradiciji usmene priče predstavljaju pripovijesti za koje narod vjeruje da su istinite i koje su se stoljećima postupno razvijale i usmeno prenosile.⁵

Trajne antologijske vrijednosti su staroegipatske usmene priče kao što su *Sinuheova priča*, *Istrebljenje ljudskoga roda*, *Dva brata* itd., sumersko-babilonsko-asirski mitovi *Lahar i Ašnan*, *En-Ki i Nim-mah*, *En-lil i Nin-li* te indijske *Vede* i zbirka *Pančatantra* koja se smatra jednom od najvrjednijih zbirki svjetske usmene književnosti a teme i motive iz *Pančatantra*

¹ Kekez, Josip, *Usmena književnost*, u Škreb – Stamać, *Uvod u književnost*, IV. poboljšano izdanje, Globus, Zagreb, 1986. str. 133.-134.

² Isto, str. 152.

³ Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*. Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 249.

⁴ Bošković – Stulli, Maja. *Priče i pričanje*, Matica Hrvatska, Zagreb, 1997. str. 5.

⁵ Botica, Stipe. *Povijest hrvatske usmene književnosti*, Školska knjiga, Zagreb 2013., str. 388.

nalazimo i u mnogim hrvatskim usmenim pričama. U antičkom dobu od velike su važnosti usmene priče grčkih povjesničara Herodota i Tukidida te Rimljana Apuleja (*Metamorfoze*). U srednjem vijeku istaknuta je arapska zbirka *Tisuću i jedna noć* koja je ostvarila jak utjecaj na svjetsku književnost, dok su na hrvatsku usmenu prozu najviše utjeala djela Jakoba Voragine i Ivana Herlota. Novo razdoblje u proučavanju usmenih priča započinju braća Jakob i Wilhelm Grimm objavljivanjem *Dječjih bajki*, a nakon njih Vladimir Jakovljević Propp objavljivanjem knjige *Morfologija bajke*.⁶

Najstarije hrvatske usmene priče nalaze se u glagoljaškim knjigama, brevijarima i misalima. Krajem početkom 15. stoljeća napisan je zbornik *Cvet vsake mudrosti* u kojem se nalazi velik broj usmenih priča među kojima je i legenda o propasti Sodome i Gomore⁷ po kojoj je nastala legenda o propasti Gavanovih dvora. Usmene priče Dubrovačke Republike nalaze se u anonimnoj *kronici*, *Zborniku* Nikše Ranjine, *Libru od mnozijek razloga* kao i u *Povijesti Dubrovnika* Serafina Razzia. Također se velik broj usmenih priča može pronaći u *Ribanju i ribarskom prigovaranju* Petra Hektorovića, u *Planinama* Petra Zoranića, u djelima Juraja Habelića, Julija Bajamontija i drugih pisaca, dok posebnu važnost imaju usmene priče sakupljene u knjigama bosanskih franjevac fra Matije Divkovića, fra Pavla Posilovića, fra Stipana Jajčanina, fra Nikole Lavšanina i fra Filipa Lastrića. Matija Valjevac 1858. godine objavljuje prvu pravu zbirku narodnih usmenih priča, nakon njega Nikola Tordinac objavljuje *Hrvatske narodne pjesme i pripoviedke iz Bosne* koja je ostala do dan danas jedina prava zbirka usmenih priča bosansko-hercegovačkih Hrvata. U razdoblju realizma mnogi su hrvatski književnici inspiraciju crpili iz usmenih priča, najistaknutiji od njih je August Šenoa koji je zagovarao načela prema kojima književnost mora imati nacionalnu i socijalnu dimenziju. Mnogo je hrvatskih književnika koji su pisali o usmenoj književnosti i koji su u svoja djela ubacivali usmene priče, a neki od njih su; Dinko Šimunović, Ivan Raos, Nikola Šop, Milutin Cihlar Nehajev, Vladimir Nazor, Ivo Andrić, Miroslav Krleža, Ivan Aralica i drugi.⁸

⁶ Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*. str. 250-252.

⁷ O tome više: Dragić, Marko, *Starozavjetni motiv Sodome i Gomore u Bakulinom Šematizmu i u suvremenom pripovijedanju u Hercegovini*, Zbornik o Petru Bakuli, Hrvatski studiji Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 2013, str. 75-97.

⁸ Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*. str. 253-258.

2. Novele

Novelu je kao vrstu afirmirao Giovanni Boccaccio, njegovo djelo *Dekameron* postalo je novelistički uzor i prema njemu se definirao pojam novele. Novela predstavlja kratki prozni oblik u zatvorenu krugu, a govori (kako sam naziv kaže) o nekakvom novom neispričanom događaju te je u tome vrlo konkretna i apstrahirana upravo zbog svoje kratkoće.⁹

Na hrvatskim prostorima najčešće se pripovijedale didaktične, šaljive i baladne novele. Vrlo čest motiv novela bila je shakespeareanska tragična ljubav djevojke i mladića koju roditelji nisu dozvoljavali.¹⁰ Takva je priča o Miljenku i Dobrili, dvoje mladih iz Kaštel Lukšića kojima obitelji nisu dozvoljavale viđanje zbog međusobnog rivalstva;

„U drugoj polovini XVII. st. u plemićkoj obitelji Vitturi rođena je kći Dobrila, a u obitelji Rušinić sin Miljenko. Dvoje mladih zaljubilo se, no nisu se smjeli viđati zbog neprijateljstva između svojih obitelji. Od trenutka kada su roditelji saznali za njihovu vezu, Dobrila je bila pod strogim nadzorom, a Miljenka su roditelji poslali u Veneciju. No nije sve ostalo na tomu. Dobrilin otac ugovorio je vjenčanje svoje kćeri sa starijim trogirskim plemićem. Miljenko je za to saznao i došao iz Venecije upravo u trenutku kada su mladenci izgovarali zavjete te je spriječio vjenčanje. Kako bi je kaznio zbog sramote koju mu je nanijela, Dobrilu je otac poslao u samostan u Trogir, a kako bi spriječio Miljenka da je pronađe, naručio je njegovo ubojstvo koje zbog Miljenkove domišljatosti (prerušio se u fratra) nije uspjelo. Pokušavajući pronaći Dobrilu, Miljenko je došao u sukob sa zakonom i zbog toga su ga osudili na zatvor u Visovcu. Tamo je upoznao bolničarku preko koje je Dobrili slao poruke i ugovorio bijeg. Bijeg mladih natjerao je Dobriline roditelje na popuštanje te su im stoga poručili da se vrate u Kaštel Lukšić kako bi se obavilo vjenčanje. Nakon što je u kolovozu 1690. godine obavljena vjenčana ceremonija, Dobrilin je otac, ne mogavši podnijeti da se njegova kći udala za Miljenka, iz osvete na mostu ispred dvorca ubio svojega zeta. Dobrila je nakon toga izgubila zdrav razum, razboljela se i nedugo potom umrla. Posljednja želja bila joj je da bude pokopana zajedno s Miljenkom u crkvi Sv. Ivana u Kaštel Lukšiću nasuprot dvorca. Na njihovu vječnom počivalištu zauvijek je uklesana poruka “Pokoj

⁹ Flaker, Aleksandar. *Umjetnička proza*, u Škreb – Stamać, *Uvod u književnost*, IV. poboljšano izdanje, Globus, Zagreb, 1986. str. 360.

¹⁰ Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*. str. 458.

*ljubovnicima”, a u Kaštel Lukšiću još uvijek postoje oba dvorca, i Vitturijev i Rušinićev.*¹¹

3. Bajke

Bajka je najsloženija narativna vrsta, ageografična i ahistorična je a njezina specifičnost leži u fantastičnom ili čudesnom.¹² U narodnom pripovijedanju, bajka je izravno povezana s mitološkim. Njezin glavni akter je čovjek ili nešto očovječeno. Općenito ti akteri su svemoćni, slobodni, neograničeni i gospodare akcijom i kontraakcijom te u ritualiziranom svijetu savladavaju sve prepreke u cilju da se pokaže čovjekova snaga. Paradoks u strukturi bajke predstavlja upravo ta činjenica da je akter bajke u zbilji običan, slab i nemoćan, ali uvijek uspijeva u svojim ciljevima. Taj uspjeh je glavni pokretač i cilj bajkovitoga događaja te je gradbeno načelo svih bajki svijeta. Glavne odlike modela usmene bajke su; raščlanjenost u više epizoda, jasna struktura, karakter umjetničke fikcije, lakoća, razigranost te didaktički elementi.¹³

Mudra žena:

„Bio je čaća koji je ima ćer. Jednog dana dođe kraljev glas da će nagradit onoga ko donese tri najlipša cvita. I svi tako tražili i birali koji bi cvit moga bit najlipši. Tako i ova ćer ubere u polju jedan cvit od pšenice, onda cvit od masline i cvit od loze. Donese to cviće čaći i kaže mu da ode s tim na kraljev dvor. Kralj ga pohvali da je najpametniji na svitu jer takve cvitove niko nema. On mu odgovori da je to njegova ćer poslala. Kralj mu onda da zadatak da odnese ćeri tri svitka pamuka i da mu ona od toga oplete sve konope za brod i sva jedra. Na to ćer da to čaći i reče da vrati to kralju i nek joj on izdjelje vreteno i držač za igle, a kad ga on upita kako je to moguće, nek mu odgovori da je jednako nemoguće kao i od tri svitčića napraviti svu opravu za brod. Bilo je tako kako je ona rekla. Sad je kralj da novi zadatak - tribala je doć k njemu ni gola ni obučena, ni na konju ni bez konja. Ona se skine gola i stavi mrižu priko sebe, uze konja za povodac i pusti da je vuče za sobom. Kad je kralj vidija takvu uzme je za ženu i da joj na znanje da nikome nesmi odat svoju mudrost. Sve je bilo dobro dok ona jedan dan ne ode u kraljevu tamnicu di je sve bilo puno zatvorenika. Upita ih zašto su zatvoreni, a

¹¹ Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, str. 457.-458.

¹² Dragić, Marko. *Tradicijske priče iz Zagore*, Književni krug Split; Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2017. str. 145.

¹³ Botica Stipe. *Povijest hrvatske usmene književnosti*, str.418.-422.

oni joj odgovore da ih tako kralj tjera da mu vrate dugove. Njoj ih bilo žaj pa im odluči dat savjet kako će se izbavit. Tako su oni svaki put kad bi dobili hranu, uvijek kuvani bob, bacali ga kroz prozor. Kralju nije bilo jasno zašto to rade pa mu oni reknu da to čine kako bi bob izniknija. Kad im je on reka da je nemoguće da kuhani bob iznikne, oni mu uzvrate da je nemoguće da i oni njemu vrate dugove u uzdama. Kraljica se složi s tim i on ih pusti, al čim je stiga doma reče kraljici da može ić ća jer je izdala svoju mudrost, da uzme sa sobom najdraže iz dvorca i ode. Ona ga zamoli da samo pripreme gozbu za oproštaj jer su puno skupa živili. Na toj gozbi ga napije i kad je zaspao odvede ga u kočiji sebi na selo. Ujutro kad se probudija nije mu bilo jasno di je i ona mu reče da joj je reka da uzme najdraže iz dvorca i da je ona zato uzela njega. Opet se uvjerija kakva je mudrica i oni se skupa vrate u dvorac.“¹⁴

4. Basne

Basna je priča u kojoj su glavni akteri neljudski likovi koji, umjesto ljudi, govore o izrazito ljudskim nazorima, težnjama i dilemama te daju direktnu pouku. Utemeljitelj basne je starogrčki pisac Ezop (620.-650. pr. Krista) te su sve basne u europskoj kulturi nastale po njegovom modelu, a osobito su se njegovale u vrijeme prosvjetiteljstva, klasicizma i romantizma, a koliko su bile utjecajne u Hrvatskoj svjedoči činjenica da su Ezopove basne otisnute još u inkunabulsko vrijeme odnosno 1486. godine. Basne su kratke priče sa kratkim uvodom nakon kojeg se odmah prelazi u radnju, uglavnom dijalogiziranu, bez retardacija i sporednih epizoda sa relativno kratkim raspletom nakon čega slijedi istaknuta pouka. U hrvatskoj usmenoj tradiciji glavni akteri basne su uglavnom životinjski likovi koji osobnošću odgovaraju domaćoj sredini.¹⁵

Paun i sokol

„Paun se tako ruga sokolu: „E, moj sokole, vidi mene šta san ti lip, a ne ki ti ružan i siv. Perje ti je jadno i ne može se s mojnim usporedit“. A sokol će ti njemu: „E, moj paune, al zato ti letiš među kokan na zemlji a ja uživam u nebeskoj slobodi daleko od tebe i kokošijih g...““¹⁶

¹⁴ Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, str. 269.-270.

¹⁵ Botica Stipe. *Povijest hrvatske usmene književnosti*, str. 453.-454.

¹⁶ Dragić, Marko. *Tradicijske priče iz Zagore*, Književni krug Split; Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2017. str. 155.

Jež i vino

„Zatrebalo za Božić vina. Dadnu ježu sud, i on ode po vino. Dođe s vinom isom o Jurjevdanu. Ulazeći priko praga u kuću, prevali se i prolije vino. A onda će na to onako srdito: „Bor ubio i tu vašu prešu!““¹⁷

Lisica i roda

„Bile tako dvije prijateljice – lisica i roda. Jedan dan pozove lija rodu na ručak. Skuha ručak i posluži juhicu na tankom tanjuriću da jadna roda nije mogla pojesti ništa. U znak zahvalnosti pozove roda priju liju i ponudi joj usku posudu sa sjemenjem i kaže: „Kad nam je ovako lijepo, pogostimo se, draga prijateljice“. Lisica, ne mogavši i ne želeći pojesti ponuđeno, bijesno ode svojoj kući.“¹⁸

5. Predaje

Predaja je vrsta usmene priče kojoj je glavna distinkcija kategorija vjerovanja, odnosno pripovjedačevo uvjerenje da je događaj o kojem priča istinit. Za razliku od strukture bajke i njezinog ahistoričnog i ageografskog određenja, predaja je podređena određenoj lokalnoj sredini i smještena u određeni vremenski interval. Popularnost narodnih predaja povećava upravo ta mjesna, lokalna, odrednica. Naime predaja konzervira sve što predstavlja određenu sredinu; sve materijalne lokalitetne osobitosti, lokalna vjerovanja, povijesne prilike, svojstvene mjesne karakterističnosti i poglede, mentalitete, stajališta puka te kao takva čuva i tipizira povijesno sjećanje.¹⁹

Predaje se mogu klasificirati na;

1. Povijesne predaje
2. Etiološke predaje
3. Eshatološke predaje
4. Mitske (mitološke) predaje
5. Demonske (demonološke) predaje
6. Pričanja iz života²⁰

¹⁷ Botica Stipe. *Povijest hrvatske usmene književnosti*, str. 456.

¹⁸ Dragić, Marko. *Tradicijske priče iz Zagore*, str. 155.

¹⁹ Botica Stipe. *Povijest hrvatske usmene književnosti*, str. 435.

²⁰ Dragić, Marko. *Tradicijske priče iz Zagore*, str. 33.-34.

Predaje koje su nastale na povijesnoj razini, odnosno povijesne i etiološke, smatraju se *kronikatima*, kratkim priopćenjima povijesnog sadržaja, ili *fabulatima*, predajama sa izraženom fabulom. *Memoratima* se smatraju mitske i demonološke predaje koje opisuju susrete sa nadnaravnim bićima.²¹

5.1. Povijesne predaje

Povijesne predaje su najčešće uzajamno isprepletene sa mitološkim i demonološkim predajama, odnosno s memoratima. Povezuje ih zajednički doživljaj neobičnog i izvanrednog koji je u mitološkim i demonološkim predajama fantastičan a u povijesnim se predajama veže za istaknute ličnosti i zanimljive događaje uz fascinaciju za prošlost.²² Povijesne predaje su izrazito brojne i funkcionalne u hrvatskoj usmenoj tradiciji a najviše je onih koje govore o višestoljetnoj osmanskoj vladavini.²³

Hrvatske povijesne pjesme, epske pjesme i povijesne predaje mogu se klasificirati na;

1. Agrafijsku epohu
2. Doba drevnih Grka
3. Ilirsko i rimsko doba
4. Starohrvatsko doba
5. Epoha od ujedinjenja Hrvatske do kraja vladavine narodnih vladara (925.-1463.)
6. Epoha osmanske vladavine (1463.-1878.)
7. Period od konca 19. st. do 1914. godine
8. Razdoblje između dva Svjetska rata (Jugoslavija 1918.-1990.)
9. Epoha SFRJ (1945.-1990.)
10. Period od osamostaljenja Republike Hrvatske i Bosne i Hercegovine (1990.-)

Povijesne predaje čuvaju davna pamćenja koja su važna za kolektivnu duhovnosti, a njihovo jamstvo je potvrđeno u pisanim dokumentima najranije nacionalne povijesti. Tako je u djelu Konstantina Porfirogeneta, *De administrando imperio* (10. stoljeće), zapisana jedna od najstarijih hrvatskih narodnih predaja o dolasku Hrvata. Predaja govori kako su Hrvati u svoju današnju domovinu došli pod vodstvom petero braće (Kluk, Lovel, Muhlo, Kosenc i Hrvat) i dviju sestara (Tuga i Vuga) iz Velike odnosno Bijele Hrvatske koja se nalazila iza Karpata. Broj

²¹ Dragić, Marko. *Tradicijske priče iz Zagore*. str. 34.

²² Bošković – Stulli, Maja. *Usmena književnost kao umjetnost riječi*. Izdavačko književno poduzeće Mladost, Zagreb, 1975. str. 130.

²³ Botica Stipe. *Povijest hrvatske usmene književnosti*, str. 439.

sedam se nalazi u nekolicini isprava (darovnica) hrvatskih vladara, tako je u darovnicama kneza Trpimira (852.), kralja Zvonimira (1078.) i kralja Stjepana II. (1089.) navedeno po sedam svjedoka što upućuje na simboliku sedmero braće i sestara.²⁴ Vrlo raširena predaja je o Čehu, Lehu i Mehu, tako Ljudevit Gaj bilježi priču o trojici braće Čehu, Lehu i Mehu koji su stolovali u Krapini. Kada im je umro otac odlučili su zbaciti rimski jaram. Izdala ih je sestra Vilina koja je bila zaljubljena u rimskog namjesnika, zbog čega su ju braća zazidali u toranj koji se i dandanas zove *Vilin toranj*, nakon toga braća bježe na sjever; Čeh je osnovao Češku, Leh Lešku (Poljsku), a Meh Mešku (Rusiju).²⁵

5.2. Ilirske teme

Iliri su indoeuropski narod koji su u prapovijesno i antičko doba živjeli na području od Makedonije i Tracije sve do Dunava. Na području Albanije živjeli su Taulanti, Enheleji, Labeati i drugi, na području Crne Gore Dokleati a u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini Ardidejci, Daorsi, Delmati, Liburni, Japodi i Histri.²⁶

Starogrčka legenda, koju je zapisao Apolodor, govori o začetniku ilirskog roda Illyriosu, sinu feninčana Kadme i njegove žene Harmonije. Prema predaji, Kadma je po nalogu svoga oca morao pronaći svoju sestru Evropu koju je odveo Zeus. Nakon mnogo lutanja zaustavio se u Beociji u Grčkoj gdje je osnovao grad Tebu a nakon toga odlazi među Euhelejce i postaje njihov kralj. U toj zemlji dobije sina Illyriosa po kojemu su Iliri dobili ime.²⁷

Područje Imotske krajine naselili su Delmati u 3. stoljeću prije Krista. U prilog tome govori i činjenica da je rimska provincija po njima dobila svoje ime. Naime, ime Delmati dolazi od riječi *delme* što znači ovca, od toga je nastalo ime *Delmium*, grad ovčara, te naziv pokrajine *Dalmacija*.²⁸

Ilirsko kraljevstvo stvorio je kralj Agron, iz plemena Ardijejaca, kada je oko 250. godine prije Krista ujedinio ilirske zemlje. Argon umire 231. godine pr. Kr., a na njegovo mjesto, umjesto maloljetnog sina Pinesa iz prvog braka, dolazi supruga Teuta. Iako o kraljici Teuti nema dovoljno povijesnih izvora, ona je ostala upamćena u narodnim predajama koje govore o njezinoj iznimnoj ljepoti i tragičnoj sudbini. Smatra se da je Teuta bila kći ljekarnice iz Narone

²⁴ Botica Stipe. *Povijest hrvatske usmene književnosti*, str. 436.

²⁵ Dragič, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, str. 297.

²⁶ Isto, str. 275.

²⁷ Grabovac, Viktor Vito. *Proložac kroz vjekove*. Matica hrvatska, ogranak Imotski, Imotski, 2009. str. 15.

²⁸ Isto, str. 15.

koju je, kad se razbolio, posjetio kralj Argon te kad je ugledao Teutu bio je opčinjen njezinom ljepotom te ju je zaprosio i oženio. Prema bokokotorskim predajama ilirski bogovi su nagovarali kralja Argona da ne oženi Teutu govoreći da je zlobna i vrele krvi te da će kraljevstvu donijeti nesreću. Argon ih nije poslušao već ju je oženio i sagradio grad kojim će ona vladati, taj grad je nazvan Agronium. Predaja kaže da je do kralja na ratište došla vijest da Teuta u Agroniju živi raskošno i razuzdano a kralj se odlučio vratiti i sam otkriti pravu istinu. Kada je kralj došao u grad Teuta ga je dočekala sa vrčem vina u kojeg je vojskovođa Demetrije Hvaranin ulio otrov, kralj je ispio vrč i umro. Nakon Agronove smrti uslijedile su vremenske nepogode a Agronium je propao pod zemlju, Teuta nije bila kažnjena jer se vjerovalo da nije znala za namjeru Demetrija Hvaranina. Kada je Teuta stupila na vlast ponašala se oholo te je dopuštala svojim ljudima da gusare na štetu Grka i Rimljana. Zbog toga su rimski poslanici posjetili Teutu na Visu a ona ih je dala ubiti, Demetrije je osvetio Rimljane ubivši sve dalmatinske prvake. Nakon toga Teuta šalje svoje poslanike u Rimljanima i sklapaju mir. Pokušala je zavladata Visom te je zaratila s Grcima kojima su u pomoć priskočili Rimljani te je Teuta poražena 229. godine prije Krista.²⁹

Prema predaji kraljica Teuta živjela je u Dolu na Hvaru a to mjesto je odabrala jer je bilo zaklonjeno od tramuntane i barbarskih provala. Vjeruje se da je u Dolu imala tvornicu novca – cekina, te se zato to mjesto nazivalo i Cikindol; „*Dol Svete Gospe Blažene, Dol Svete Marije, zvo se Virduol, kako u njega izvire jedon vir. Posli se zvo Gospe Dol. Dol Svete Ane zvo se Cikindol jer je u njega bila fabrika cekina krajice Teute. U Dolac, kad smo mi još išli u skulu, nahodili su se cekini. Govoridu kako je Teuta činila šolde dok je živila ovuod. Ljudi su bili govorili da je utopila zlotni sić i da je zakopala zlotnu kokoš sa pilićima.*“³⁰

Mnoge su predaje o zlatnoj kvočki i pilićima koje je zakopala Teuta, u idućoj predaji spominju se i vile;

„Govori se da je krajica Teuta zakopala na Purkinemu kuku zlotnu kvočku sa sedan zlotnih pilićih. Od tad je puno svita kopalo na Purkinemu kuku da bi nošlo tu kvočku. Tuo se vidi po rapima na srid Vele gomile. Olma blizu se nahodi Vilino stina. Veliko stina okle puče pogled na cili Duol, a govoridu da je tu stinu vila tuote donila na glovi.“³¹

²⁹ Dragić, Marko, *Hrvatske povijesne i etnološke predaje o ilirskoj kraljici Teuti*, Nova prisutnost: časopis za intelektualna i duhovna pitanja, 16 (2), Zagreb: Kršćanski akademski krug (KRAK), 2018. str. 280.-282.

³⁰ Dragić, Marko, *Hrvatske povijesne i etnološke predaje o ilirskoj kraljici Teuti*. str. 283.

³¹ Isto, str. 285.

U narodu se pripovijeda da je Teutin sin Pines, nakon njezine smrti, sakrio njezino blago i ostavio šifriranu poruku. Vjeruje se da će onaj koji riješi *Pinesov rebus* doći do blaga kojeg čuvaju velike zmiје otrovnice.³²

5.3. Srednjovjekovne teme

Srednjovjekovna kraljevina Hrvatska nastala je ujedinjenjem hrvatskih zemalja, a njezin prvi kralj, Tomislav, okrunjen je na Duvanjskom polju. Tomislav je sin kneza Mutimira kojeg je i naslijedio 910. godine. Porazio je bugarskog kralja Simeona i oslobodio Posavsku Hrvatsku te zauzeo Bosnu i Hum. Između 920. i 925. godine, na Duvanjskom polju, Grgur Ninski ga je okrunio za kralja Hrvatske:

„Kraljo Tomislavo, kada je u stara vrimena vlado Rvackom, bio je krunisan u Kongori pod čvorovim rastom, a i danas se zna gdje je bila crkva u kojoj se Tomislav krunio. Kako stari ljudi pamte i pripovijaju, ukopan je Tomislav na Jabuci njivi (na Čondraku) i pored Tomislava ukopana su još tri poglavita rvacka kralja. Najprvo je na cilom svitu od svih svitskih vladara onoga staroga vakta, najprvo je Tomislav okrunjen. Stari su naši pripovijedali da je naroda bilo za vrime krunisanja Tomislava tri i po milijuna i od Stržnja do Sovički vrata ispod kapka mogo si proć da čovik pokiso ne bi.“³³

Tomislava je naslijedio Trpimir II. (925.-938.) o kojemu se ne zna mnogo, kao ni o njegovom sinu i nasljedniku Krešimiru I. (935.-945.). nakon Krešimira na vlast dolazi Miroslav (945.-949.) a nakon njega Mihajlo Krešimir II. (949.-969.). u *Ljetopisu* Popa Dukljanina zabilježeno je da je kralj Mihajlo Krešimir II. Oslobodio sve hrvatske zemlje od srpske vlasti i da su tada Bijeloj Hrvatskoj vraćene župe Uskoplje, Luka, Pliva i Bosna a od Crvene Hrvatske je dobila Neretvu, dok je knez Predimir oslobodio cijelu Crvenu Hrvatsku. U znak zahvalnosti Mihajlo Krešimir II. Ustupa Predimiru župu Imotu koja je do tada pripadala Bijeloj Hrvatskoj a od tada Humu u čijem sastavu ostaje sve do dolaska Turaka. Mihajla Krešimira II. Nasljeđuje sin Stjepan Držislav (969.-997.) koji je prvi od hrvatskih kraljeva koji je okrunjen kao kralj Dalmacije i Hrvatske.³⁴

Godine 1075. na vlast dolazi kralj Dmitar Zvonimir. Okrunio ga je papinski legat u bazilici svetog Petra u Solinu. U četrnaestom stoljeću zapisana je narodna predaja o okrutnom

³² Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, str. 283.

³³ Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, str. 301.-302.

³⁴ Grabovac, Viktor Vito. *Proložac kroz vjekove*. str. 54.

ubojstvu kralja Zvonimira, a zabilježio ju je i povjesničar i arheolog Frane Bulić 1886. godine kod Rotne gomile:

„Na Kosovu polju kninskom zavadio se neki kralj s vojskom te se pognali. Kralj već ranjen bježao sa Kosova polja, a vojska ga stigla gdje je sada Rotna gomila. Tu ga je izmrcvarila i ubila, i svaki je vojnik na mrtvo tijelo bacio po kamen. Vojska se potom pobila između sebe i izmrcvarila, a od puste krvi prolivene nedaleko ove gomile pocrvenila je zemlja i zato se zove Crljenica. Kralj se zvao Rotando.“³⁵

Vjeruje se da su Zvonimirove posljednje riječi bile; *„nigdar ne imali gospodina od svoga jazika, nego vazda tuju jaziku podložni bili“*, a po drugoj verziji; ; *„Dabogda nad vama tisuću godina vladao tuđi jezik“*. Zvonimirova kletva je, prema predaji, trebala trajati devetsto godina, dakle do 1989. godine, što se i ostvarilo.³⁶

U narodnim pričama i pjesmama česti su i likovi bosansko-humskih vladara. Slično Zvonimirovoj kletvi, sačuvana je usmena predaja koja govori o proročanstvu Stipana Dabiše koje glasi; *„Doći će vrijeme kad će kršćanske vladare mučiti silna tuga što, sapeti svojim nevoljama, nisu u prikladno vrijeme pritekli u dužnu pomoć Bosancima u nevolji.“* Stipan Dabiša je naslijedio bosanskog kralja Tvrtka I. te je vladao do svoje smrti 1395. godine.³⁷

Sačuvano je mnogo narodnih predaja i o Hrvoju Vukčiću Hrvatiniću (1350.-1416.), splitskom hercegu, bosanskom vojvodi i hrvatskom i dalmatinskom banu. Hrvoje Vukčić Hrvatinić rođen je u Kotoru a u narodu postoji predaja kako je Hrvoje na svom konju skočio s *Ravnog Čepka* preko *Jakotine* do svoga dvora u Kotoru te se pokazuje na otiske konjskih kopita u kamenu. Htio je ujediniti Hrvatsku i Dalmaciju s Bosnom a zbog svoga jakog političkog utjecaja zvali su ga *neokrunjenim kraljem*. Predaja kaže da je hrvoje izgledom i ponašanjem bio nalik biku, tako se pričalo da ga je ugarski ban Pavao Čupor uvrijedio pozdravljajući volovskim mukanjem da se naruga njegovom izgledu te da mu je jednom prigodom rekao *„Slovinac nije čovjek, pogača nije kruh“*. To je naljutilo hercega koji je zauzvrat podigao pobunu protiv Ugara koju je, uz pomoć Turaka, uspješno proveo te zarobio Čupora i za osvetu naredio da ga zašiju u govedu kožu. To je bio prvi pohod Turaka u Bosnu, tada su Turci prvi put postavili sandžaka, a priča se da je Hrvoje umro od očaja kada je uvidio da su ga Turci izdali.³⁸

³⁵ Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*. str. 303.-304.

³⁶ Isto, str. 304.

³⁷ Isto, str. 317.-318.

³⁸ Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*. str. 318.-319.

5.4. Osmanska okupacija

Godine 1463. pada pod osmansku vlast cijela Bosna i Hercegovina a time i sama Imotska krajina. Imotsko područje pripalo je pod vlast hercegovačkog sandžaka, koji je do 1580. godine bio u sastavu Rumelijskog alajeta, a nakon 1580. ulazi u sastav bosanskog beglerbegluka, odnosno pašaluka.³⁹

Turci su nametali teror nad domaćim stanovništvom, mnoštvo ih je pobjeglo u neokupirane krajeve a one koji su ostali su većinom poturčivali, dok je ostatak kršćanskog stanovništva bio podvrgnut nasilju, tlačenju te zloglasnim porezima kao što su danak u krvi i pravo prve bračne noći.

Danak u krvi ili *adžami-oglan* uveden je 1420. godine od strane Sultana Murata II. To je bila posebna vrsta turskog poreza kojim su Turci stvarali posebne elitne vojske janjičara, a kojim su također onemogućavali stvaranje aristokracije koja bi mogla ugroziti sultansku vlast. Naime, svakih pet godina bi iz Carigrada, u pokorene južnoslavenske zemlje, dolazili poreznici zvani *tjelosnici* koji bi pritom išli od sela do sela te iz svake kuće otimao djecu.⁴⁰ Odvodili bi dječake u dobi od osam do deset godina, ali i starije,⁴¹ te dječake nazivali su *kul*, *gilman* i *oglan* te su ih dijelili u dvije skupine; mladići i jači dječaci bili bi poslani u sultanovu palaču a ostali turskim obiteljima oko Anadolije i Rumelije. Dječaci su tu prolazili fizičko osposobljavanje te učili turski, perzijski i arapski te kaligrafiju, teologiju i zakonodavstvo. Osposobljavanje bi trajalo od tri do sedam godina, a kada bi napunili dvadesetu bili bi raspoređivani u janjičarske vojne jedinice. Nakon toliko godina pod turskim krilom oteta bi djeca zaboravljala svoj dom i svoju vjeru.⁴²

Ipak, roditelji bi na mnoge načine pokušavali svoju djecu spasiti od turske ruke. Tako bi najčešće spašavali djecu podmićivanjem, a oni koji to nisu mogli bi često svoju djecu sakatili ili pak učili da se prave maloumni, a također su ih i rano ženili zbog toga što se oženjenu djecu nije smjelo voditi u janjičare. Isto tako je bio običaj da roditelji svojim turskim sumještanima

³⁹ Grabovac, Viktor Vito. *Proložac kroz vjekove*. str 83.-84.

⁴⁰ Dragić, Marko, *Danak u krvi u romanu „Na Drini ćuprija“ i u suvremenom pripovijedanju*, HUM časopis Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru, br. 8, Mostar, 2012., str. 124.-125.

⁴¹ Isto, str.130.

⁴² Dragić, Marko, *Danak u krvi u romanu „Na Drini ćuprija“ i u suvremenom pripovijedanju* 131.-132.

daju novac da oni podmeću svoju djecu, što su ovi rado činili nadajući se da će njihova djeca na ovaj način u Carigradu doći do visokih časti.⁴³

U imotskoj krajini je bio raširen običaj da djevojke tetoviraju male i velike križeve na rukama i prsima u svrhu Božje zaštite od Turaka, a i odbijanja Turčina koji, kad bi vidio križ, ne bi uzeo tu djevojku. Naime, iglom bi se bockala koža te se na rane ubrizgavala tinta i tako bi se na koži trajno ocrtao križ. U Imotskoj krajini se većinom *križicalo* za vrijeme turskih provala kada bi Turci lovili kršćanke i silovali ih, a znalo se da Turčin nikada ne bi dotakao djevojku na kojoj je križ.⁴⁴ I dan danas se na rukama starica mogu vidjeti tetovirani križevi, koji stoje kao podsjetnik na vrijeme osmanskog terora.⁴⁵ Običaj tetoviranja križeva ustalio se na blagdan svetoga Josipa, Blagovijest, Cvjetnicu, u dane Velikoga tjedna i na Ivandan.⁴⁶

O ovakvom običaju svjedoči osamdesetdvođodšnja Tonka Čodić svome unuku 2011. godine sljedeće:

„E, ova tetovaža sinko moj, koju ja iman na ruci, nije izraz nikakovog bunta nego je imala svoju svrhu u ono vrime kad su Turci harali našin selima, u vrime kad je vlada straj i kad niko nije bija siguran. Oni bi otimali dicu i vodili ih u Tursku da budu janjičari ili sluge, kako su napravili i sa dicon velike bosanske kraljice Katarine koja je zbog toga svoje nasljeđe ostavila Svetoj Stolici dokle god joj se dica ne vrate na katoličanstvo. Divojke bi pak prisilno uzimali i prevodili ih na Islam. Ili bi običavali iskoristit pravo prve bračne noći. Sad se ti sigurno pitaš šta je to, e pa, Ante moj, to ti je bija jedan ružan običaj, nazovimo ga tako, kad bi Turci spavali s tek udanom ženom, i to prije negoli bi to učinijo njen vlastiti muž. Zato bi ti se ženskoj i muškoj dici od treće do osamnejste godine tetovira veliki križ ili više njih manjih jer se virovalo da ih samo Bog može sačuvat od toga zla. Tetovirani križ triba je naglasit pripadnost katoličkoj viri. Divojke su takve tetovirane tribale bit odbojne Turcima zbog križa, a ako bi ih ipak odveli, križ ih je podsjeća na ono šta su nekad bile i tako nikad nisu mogle zaboravit ko su i šta su.“⁴⁷

Osmanski teror na području imotske krajine Stjepan Lapenda opisuje ovako:

⁴³ Grabovac, Viktor Vito. *Proložac kroz vjekove*. str. 125.-126.

⁴⁴ O načinu križičanja: Marko Dragić, Štovanje sv. Josipa u hrvatskoj crkveno-pučkoj baštini. Nova prisutnost: časopis za intelektualna i duhovna pitanja, 18 (1), Kršćanski akademski krug (KRAK). Zagreb, 2020., 145-170.

⁴⁵ Isto, str. 129.

⁴⁶ Isto, str. 127.

⁴⁷ Dragić, Marko, *Danak u krvi u romanu „Na Drini ćuprija“ i u suvremenom pripovijedanju*. str. 127.

„Imotska krajina trpjela je turski zulum više od dva stoljeća, sve do njena oslobođenja Bogom proslavljene 1717. godine. to bijaše doba tuge, straha, gladi, ali i nadanja. Bilo i ne ponovilo se. Bježalo se, skrivalo se, vraćalo se i potom opet u zbjegove.“⁴⁸

Viktor Vito Grabovac u svojoj knjizi *Proložac kroz vjekove* bilježi priču; „Da se zaštite od čestih i nemilosrdnih provala Turaka na otok u Blatu fratri su nastojali, da ovaj bude preko cijele godine optočen vodom. To su postigli tako da su zatrpali okolne ponore što su gutali vodu i odvodili je podzemno sve do Makarske, gdje je nastavila teći potokom. Taj potok više ne teče od kada su fratri zatrpali ponore u Blatu. Na uspomenu zatvaranja ponora vjeruje se da je na Manastiru postavljena spomen ploča sa sljedećim natpisom: *"Ovo A.D. 1609. F.M.R. – Neka se zna"*.“⁴⁹

Narod je tu priču prihvatio kao stvarnost, dok su joj stručnjaci dugo vremena pridavali mali značaj. Ovoj se činjenici tek počela posvećivati veća pažnja kao rezultat temeljitijeg ispitivanja područja imotskog polja i njegove hidrografije. Zapisi iz prošlosti govore da su početkom sedamnaestog stoljeća još uvijek bile dostupne vrtače kroz koje je tekla voda s polja. Filip Baliff je na njemačkom jeziku objavio izvještaj o zatrpavanju ponora:⁵⁰

„Zagvozd, 18. kolovoza 1659.

Ja, Mate Mlikota, slava Bogu, živio sam ovdje na zemlji 98 godina, danas vidim da ću ubrzo morati umrijeti i svoju dušu Bogu, svoje tijelo zemlji vratiti. Moja je obaveza, prije nego umrem, da prema božjim zapovijedima priznam, što ću poslije ovoga učiniti u svojoj oporuci, za veliku dobrobit cijelom narodu pa očekujem da se ta velika dobrobit neće zaboraviti. Ovako je kako slijedi: izjavljujem da su me roditelji poslali fratrima reda sv. Franje u samostan u Prološcu. Kad su fratri vidjeli da nadiru Turci, kako bi osvojili Imotsko polje i samostan, učinili su ovako: u blizini samostana je jezero, sjeverno, u podnožju brda, iz istog je jezera tekla voda kroz sami kanal u ponor podno Lokvičića, ponor se nalazi ispod puta, koji vodi iz polja u Lokvičice, pedeset koraka od podnožja brda. Izjavljujem da sam s drugim ljudima donio grede, koje smo stavili iznad ponora, na grede smo položili daske, slamu, proso i tada nasuli zemlju. Ovo jamčim i zavještam svojim potomcima, da čuvaju ovu oporuku i nasljeđuju je s koljena na koljeno, pa kada Turci jednom napuste polje, da je

⁴⁸ Vuković i Kolovrat, *Kulturna baština Zabiokovlja – duhovno blago*. VIII. Zbornik, Matica hrvatska, ogranak Imotski, Slivno: Udruga za očuvanje kulturne baštine. 2020. str. 115.

⁴⁹ Grabovac, Viktor Vito. *Proložac kroz vjekove*. str. 124.

⁵⁰ Isto, str. 124

*objave kako bi se prema ovom dokumentu ponor opet otvorio. Kada smo ponor zatrpali pobjegli smo s fratrima u Omiš...*⁵¹

5.5. Oslobađanje Imotskoga

Kandijski rat (1645.-1699.) ostao je zapamćen kao najgori od svih ratova u povijesti Dalmacije. Cijelo područje Imote bio je ugrožen i nesiguran teren o čemu svjedoči jedna bošnjačka epska pjesma; „*Ovakva je krvava Krajina: / s krvi ručak, a s krvi večera, / svak krvave žvače zalogaje, nikad b'jela danka za odmorka.*“⁵² Generalni providur Antonio Bernardo ovako opisuje stanuje nakon rata; „*Dalmacija je toliko propala da ono malo stanovnika, koliko je preostalo od kužnih bolesti i sadašnjeg rata, nema načina da sebe prehrani.*“⁵³

U Bečkom ili Morejskom ratu (1683.-1699.) Turska vojska je doživjela svoj najveći poraz pod Bečom 12. Rujna 1683. Godine, nakon kojeg se Osmanlijsko Carstvo nikad nije oporavilo. Početkom 1699. Godine potpisan je mir u Srijemskim Karlovcima između Svete lige i Osmanskog Carstva kojim je stvorena nova mletačko-turska granica u Dalmaciji. Tako je nastala nova stečevina – *acquistato nuovo* s granicom zvanom *Linea Grimani*, Mletačkoj Republici pripale su tvrđave Knin, Vrlika, Sinj, Zadvarje, Vrgorac, Čitluk s Gabelom i Herceg Novi. Imotski je ostao pod turskom vlašću a cijelo područje pretrpjelo je veliki ruralni egzodus.⁵⁴

Andrija Kačić Miošić opjevava vitezove *države Imotske* koji *uskočiše pod krilo principovo, niki rata od Kandije, a niki rata bečkoga: fratra Kumbatovića, Jurasu Vejića, Matijaša Vejića, Jurišu Lekića, Marka Sovićanina, Luku Ožegovića, Matu Pavlinovića, Petra Mrkonjića, Karla Gudelja, Tomicu Gudelja, Piljevića, Stipana Tomića, Stipana Grubišića, Ivu Lovrinčevića*. Neke je imotske junake opjevao u posebnim pjesmama – *Jurasu Vejića, silnoga junaka, rodom iz Zagvozda, harambašu Plavšu i silnoga junaka Luku Ožegovića*. Legendarna slava tih kršćanskih junaka bila je živa i poticajna za stvaranje psihologije otpora.⁵⁵

⁵¹ Grabovac, Viktor Vito. *Proložac kroz vjekove*. str. 124.-125.

⁵² Grbavac, Jozo. *Povijest, vjera i kulturna baština u Imoti*. Zagreb, Školska knjiga, 2017. str. 54.-55.

⁵³ Isto, str. 60.

⁵⁴ Isto, str. 60.-63.

⁵⁵ Isto, str. 65.

Drugi Morejski ili Mali rat (1714.-1718.) za Imotsko područje bio je još teži nego Veliki Bečki rat. Rat je počeo ponovnom turskom opsadom Sinja.⁵⁶ Legenda kaže da je slika čudotvorne Gospe Ramske, kojoj su se molili fratri u sinjskoj tvrđavi, spasila Sinj od Turaka dana 15. kolovoza 1715. Godine, a od tada se u spomen na veliku pobjedu, svake godine prije blagdana Velike Gospe trči Sinjska alka.⁵⁷ 1716. Godine obnovljena je Sveta liga koja je nanijela Turcima nekoliko teških poraza. Iste godine, providur Mocenigo, na nagovor franjevaca, počinje planirati napad na imotsku tvrđavu.⁵⁸

„... tada Mocenigo spremi generala Ema s pješadijom i s konjaničtvom, a srzent-majora Rizza s topničtvom na Imotski. Ovi sa svih strana opkoliše grad, osvojiše ga na juriš, i stadoše posiedati tvrđu. Dakako na jurišu su uvijek prvi krajišnici, a Turci se bore kano lavovi. Krajiška krv se slieva u jezero, nu naši osvojiše prvi bedem, i spremaju se podkopati tvrđu i podmetnuti lagum. Kad su bili gotovi s poslom, Turci vidjevši, da će poletjeti u zrak, pa se okupati u jezeru, i da im nema od nikuda pomoći, izvjesiše bijeli barjak, znak da žele ugovarati o predaji. Emo im dozvoli, da smiju izići pod oružjem sa ženama, djecom i prtljagom, te slobodno poći u Mostar ili Ljubuški. Nekima se razžali ostaviti djedovinu, pa ostadoše na starom topragu, te poučeni u vjeri Hristovoj, dadoše se pokrstiti od oca Vrljića. Mnogi se starosjedioci vratiše iz Primorja, a mnogo se nesretnih kršćana sbježa amo iz Bosne i Hercegovine, ter stadoše marljivo obrađivati ubavo, ali zapušteno polje.“⁵⁹

Požarevačkim mirom, sklopljenim 1718., godine utvrđena je nova granica – *Linea Mocenigo*, koja se protezala od Kleka do Žapske Gore, preko Metkovića, Imotskog, Sinja, Vrlike i Knina a predstavljala je najnoviju stečevinu; *Acquisto novissimo*.⁶⁰

⁵⁶ Grbavac, Jozo. *Povijest, vjera i kulturna baština u Imoti*. str. 65.

⁵⁷ Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*. str. 398.-400.

⁵⁸ Grbavac, Jozo. *Povijest, vjera i kulturna baština u Imoti*. str. 66.-67.

⁵⁹ Vuković i Kolovrat, *Kulturna baština Zabiokovlja – duhovno blago*. str. 134.

⁶⁰ Grabovac, Viktor Vito. *Proložac kroz vjekove*. str. 147.

6. Etiološke predaje

Etiološke predaje nastaju u svrhu tumačenja uzroka i podrijetla nastanka imena za pokrajine, mjesta, lokalitete, groblja, prezimena te nastanka i nestanka jezera, bunara, čatrnja, virova i ponora ali i za tumačenje uzroka različitih pojava u društvu i prirodi. Nastaju na temelju povijesnih zbivanja i osoba a postoje na povijesnoj, mitskoj, demonološkoj, eshatološkoj i legendnoj razini.⁶¹ U takvim pričama se osjeća vrijednost naslijeđa te materijalnih, duhovnih i socijalnih dobara kao vrijedne kulturne baštine, odnosno one cjelokupno kulturno nasljeđe prenose novim generacijama.⁶²

U imotskoj krajini često je prepričavana legenda o postanku studenačkog izvora Zvizda i izginulim svatovima:

„Bijaše to davno. Niko ne zna kad, ali se sigurno zna da se događaj zbio u vrime turskog zuluma u našin krajevin. Turci su bili na Studencin. O ton svidoče nazivi dvaju zaselaka Podkule i Albegovca i njiva Turske ploče. Turski je beg bio u Vinici. Bio je nemilosrdan i ugnjetava je naš narod, kaure, kako su nas zvali. Nametnio je mnoge poreze i daće, a najteže je bilo to što je beg ima pravo „prve bračne noći“. Stoga su se naši momci ženili kriomice da ne bi beg dozna. Cure su se krale. Često puta ni roditelji nisu za to znali. Kako ljubav nema granica, a srcu se ne more zapovidat, zaljubi se kršno momče iz duvanjskog kotara, iz obitelji Tomića u lipotu divojku, Sinjanku iz Udovičića. Bijaše zordi-vojka, lipa da je se dva oka nagledaju. Zadadoše viru da će jedno drugom pripadat i da će se volit do greba, te da ji niko neće rastavit. Prolazio dan za danom. Mladi Tomić je skuplja svatove u najvećoj tajnosti, Duvnjake, sve po izbor junake. Jednog dana, nakon roditeljskog blagoslova, zaputiše se u Cetinsku krajinu po kićenu divojku. Nisu smili ić Livanjskin poljen, jer bi ji opazili i već na odlasku po divojku napali. Krili su se brdovitin studenačkin pridilin i zapadnin dilon Imotske krajine. Sritno dođoše u ravno Sinjsko polje, isprosiše divojku, blagovaše i gostiše se tri dni, a unda se zaputiše kući na radost mladoženjinu i njegovi roditelja. Putovanje je bilo dugo i naporno. Ipak se pivalo i popivalo, razigravali se bisni konji i junaci. Išli su priko Dobranja, Sviba i priko Musnica spuščali se u polje da napasu i napoje konje i da se odmore. Mi slutili nisu šta ji čeka. Turci su ipak saznali za svatove, okupili se, predvođeni begon, i postavili zasjedu. Turska se

⁶¹ Dragić, Marko. Tradicijske priče iz Zagore, str. 49.

⁶² Botica Stipe. Povijest hrvatske usmene književnosti, str. 391.

vojska utaborila u Klanacu i nije se mogla primiti, iako je izvidnica išla prid svatovin. Kad su se svatovi spustili niz Aljevac, Turci jurnuše iz Klanca i započese boj. Sraz je bio silan. Sukobi se krst i nekrst, jedan braneć svoju viru, čast i domovinu, drugi otimljuć i ubijajuć. Čula se samo vika i zapomaganje, jauci pomišani s rzanjen konja, sveketon sablja i bojni kopalja. Sve je tutnjilo, treslo se i koda se samo tlo ugibalo pod nogon. Boj je traja skoro tri sata. U smiraj dana bojište je utihnulo. Čuli su se samo bolni uzdasi i prigušeni jecaji umirući. Sve je bilo prekriveno leševin junaka i mrtvi konja. Svi svatovi pogiboše, ali se i Turska sila slomi. Ono što ostade, pobiže glavon kud mogaše. Osta samo lipota-divojka, neobljubljena, nemilovana, neudomljena. Oda jadona bojnin poljen i privrće junake tražeć svoju nesuđenu ljubav. Pronašla je njega, kuma, divera, starog svata i barjaktara. Srce joj se skamenilo. Zanimila je, ostala bez jauka na usnama, bez suze u oku, poput stine. A unda je oa mrak. Sve je bilo pusto, tamno i prazno. Čuli su se samo graktaji gavranova, a zvizde su treperile na nebu ko nimi svidoci, dajuć tračak svitla i nade. Sila je na vr briga i gorko proplakala. Njezine suze potekoše niz brig i pritvoriše u bistri izvor. Ljudi ga prozvaše „Zvizdon“, sućajuć se zvizdanog neba u noći nekon boja koji je dobro zapantila nesritna divojka. Od tada pa do danas taj izvor nikad nije prisušijo. Napaja žedne širom Studenaca i još deset okolnih sela za vrime najteži suša. Na ton se izvoru odmara putnik i namirnik... Nesritna divojka i žitelji bližnjih zaselaka pokopaše tila poginuli na brižuljku povr Zvizde. Danas se taj brežuljak zove Stećci. Divojka je svaki dan obilazila grebe i oplakivala svoje mile. Čuvajuć ovce i ispredajuć konce u glavi, donosila je ogromne kamenove koji su bili nadgrobni spomenici. Nemojte se tom čudit! Bog jon je da nadljudsku snagu. Te se stine i dan danas nalae na Stećcin i svidoče o junačkoj smrti svatova koji obraniše čast divojačku i cilog njezinog roda... Neki Studenčani su i danas živi svidoci koji su vidili divojku u narodnoj nošnji kako sidi na Zvizdi nogu umočeni u izvorsko korito. Kažu da će bit tako do kraja svita i vika.“⁶³

⁶³ Vuković i Kolovrat, *Kulturna baština Zabiokovlja – duhovno blago*. str. 100.

7. Mitske predaje

Mitske predaje nastaju na obrascu percepcije svijeta i čovjeka koji se manifestira kroz opise nadnaravnih bića i pojava.⁶⁴ Nadnaravna bića i povijesni likovi koji su dobili magičnu moć spominju se u mitskim pričama, a tipološka odrednica postaje označavanje nadnaravnog bića – vile.⁶⁵ Što se tiče povijesnih osoba kojima narod pripisuje nadnaravnu moć, najčešće se spominju Marko Kraljević, Janko Sibirjanin, Stojan Janković, Mijat Tomić te Andrijica Šimić.⁶⁶ Mitske predaje o vilama imaju neke osobine zbog kojih bi ih se moglo promatrati kroz druge kategorije, tako bi se postojanje vila u realnom svijetu moglo gledati kao jedinstvo realnog i nadnaravnog svijeta te bi se tu moglo govoriti o bajci ili nekakvoj fantastičnoj priči.⁶⁷ Mitske predaje ispričane su mitskim jezikom koji je obilježen narativnim specifičnostima, a najviše dihotomijom vidljivog i nevidljivog kojom se razvija strah kao refleks na suočavanje i ukazivanje na postojanje nevidljivoga u vidljivom svijetu. Vrlo važnu ulogu u oblikovanju mitskog jezika imaju uporaba simbola, nabranje, ponavljanje, tročlani oblici, formulaične usporedbe, rečenični paralelizmi, negacije i formule.⁶⁸

7.1. Vile

U mnogim svjetskim mitologijama su vile česta stvorenja. Što se tiče njihovog postanka, Slovaci smatraju da su one duše zaručnica koje su umrle poslije zaruka te koje lutaju šumama tražeći mir, dok Poljaci tvrde da su vile duše lijepih djevojaka koje zbog svojih grijeha lebde vječno između neba i zemlje a s druge strane Srbi su smatrali da se vile rađaju iz rose san cvijeća. U hrvatskoj mitologiji vile su nastale od zatajene djece Adama i Eve. Naime, kada je Bog upitao Adama i Evu koliko imaju djece, njih je bilo sram što imaju mnogo pa su slagali da imaju šest, iako su imali dvanaestero. Na to je Bog rekao; *Koliko vidljivih, toliko nevidljivih...* Također postoji predaja kojom su vile najljepše kćeri Evine za koje je Bog odredio da ih nitko ne može vidjeti jer su posebne i da one postoje vječno do dana današnjeg i do posljednjeg suda. Isto tako postoji priča kako su Adam i Eva imali pedesetero djece ali su, također zbog srama, na krštenje doveli samo tridesetero, na što se Bog naljutio te odredio da ovih ostalih dvadeset

⁶⁴ Vekić, Denis. *Mitske i demonološke predaje u usmenoknjiževnoj teoriji: poetička obilježja i žanrovske odrednice predaje*. Croatica et Slavica Iadertina 12/1, br. 12. 2016. str. 199-230. str. 219.

⁶⁵ Isto, str. 219.

⁶⁶ Dragić, Marko. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*. str. 429.

⁶⁷ Vekić, Denis. *Mitske i demonološke predaje u usmenoknjiževnoj teoriji: poetička obilježja i žanrovske odrednice predaje*. str. 219.-220.

⁶⁸ Isto, str. 223.

budu vile i vještice. Također se pripovijedalo da su vile duše ubijenih ili prerano preminulih djevojaka i djece.⁶⁹

O vilinskom porijeklu svjedoči iduća predaja:

„Pripovida mi je moj otac Mijo Škoro p. Ivana, da je iša uoči Velike Gospe, nazad sedamnest godina, u selo Slivno. Dobro sam – veli – zakasnijo. Kad sam bijo navr brda, na povratku, napogled Runovića, biće okolo ponoći. Tu ima jedna jama brezdanka, zovu je golubinka. Stade uka koda gromovi pucaju. Poplašen Mijo ustavi se. Kad sam – veli – jopet učinijo tri – četiri koraka, jopet jeknuše brda od strašne jeke. Iznova se zaustavim i u stravu pitam: „Ko si i šta si, pitam te uime Božje? Ako si od oca Adama i matere Eve, kaži šta očeš! Akoli si od strane đavolske, idi od mene u muke paklene!“ Ma nu šta mi odgovori: „Ni mi nismo od strane đavolske, već smo dica Adamova. Mi vas ne plašimo nego svoju igru igramo. Ajde s mirom i biće ti s mirom!“ – „A ko si ti?“ – upita Mijo. „Vila“ – odgovori ženski glas. Ode Mijo i nije se obazira.“⁷⁰

Vile su, u hrvatskim narodnim predajama, lijepa stvorenja odnosno djevojke duge zlatne kose, obučene u bijele ili svijetlo plave haljine, modrih ili zelenih očiju, lijepog glasa, oličenje ljepote. Imale su, umjesto stopala, magareća ili konjska kopita ili kozji papak kojih su se, prema nekim predajama, sramile te kažnjavale svakoga tko bi otkrio tu njihovu tajnu.⁷¹

Vjerovalo se i da vile kažnjavaju one koji prepričavaju svoje susrete s njima zbog toga što žele ostati skrivene, tako bi, u slučaju susreta s vilom, najpametnije bilo šutjeti:

„Pripovidala mi je Matija Rebić, da je ona pasla ovce kod Ljupče. Kad se ovce primakoše – veli – jednoj ljuti, uzprednuše. Pogledam, da vidim šta jim je, kad na kamenu sidi cura u bilu, pa se češlja. Kose su joj žute ka svila. Ja čim spazi pobigo. A vila mi kaže: „Ne boj se Matija, ni šta čula ni vidila!“ A Matija ko ma'nita kazivala i teško obolila. Jedva je živa ostala, Matija je i danas živa.“⁷²

Vile su liječile bolesnike, pomagale siromašnima, junacima dojavljivale vijesti o Turcima, donosile su blagoslov, ostavljale darove, davale jakost nejakima, neuglednim djevojkama darivale ljepotu, a posebna moć im je bila da na Ivandan 24. lipnja pomlađuju ljude.

⁶⁹ Dragić, Marko. *Tradicijske priče iz Zagore*, str. 63.-64.

⁷⁰ Kutleša, fra Silvestar. *Život i običaji u Imockoj krajini*. Matica hrvatska ogranak Imotski, Imotski, 1993. str.388.

⁷¹ Dragić, Marko. *Tradicijske priče iz Zagore*, str. 66.

⁷² Kutleša, fra Silvestar. *Život i običaji u Imockoj krajini*. str. 390

Vjerovanje da vile pomlađuju ljude se ogleda u ophodu *ladarica – ivančica* s cvjetnim vijencem na glavi na Ivandan. S obzirom na svoje stanište, vile se dijele na Oblakinje, Planinkinje, Vodarkinje i Jezerkinje, a pripovijeda se da su im staništa bila na Biokovu, Mosoru, Omišu i Velebitu. Neki u vile svrstavaju i Suđenice, a to su starice koje upravljaju čovjekovom sudbinom.⁷³

Iduća predaja govori o vilama jezerkinjama:

„Nekad davno, u staro doba, u brzacima pored vodenica kupale su se vile jezerkinje. Kao i sve vile bile su lijepo i mlade. U jednu takvu, lijepu i mladu, zaljubio se jedan mlinar. Želeći stalno biti s njom, baci se on u brzace pod vodenicama. Nikad se više nije vratio niti su ga našli. Svi su znali koliko je mladi mlinar volio vilu, tako da nitko nije plakao niti je pisao osmrtnicu. Svi su znali da je otišao sastati se sa svojom dragom i da su sad sretni.“⁷⁴

Predaje o vilama jezerkinjama inspirirale su Nikolu Šopa da napiše svoje antologijsko djelo *Božanski pastir*.⁷⁵

7.2. Lada i Ljeljo

Prema slavenskoj mitologiji, Lada je boginja proljeća, mladosti i plodnosti, a njen sin Ljeljo je bog ljubavi. U njihovu su se čast izvodili ophodi i obredi. Vjerovalo se da će obredi i magičnost pratećih pjesama udovoljiti božanstvu i da će se zbog toga ispuniti želje i molbe naroda. Obredne pjesme se mogu svrstati u cikluse; proljetni, ljetni, jesenski i zimski. Proljetni ciklus obuhvaća ladarske pjesme koje se dijele na jurjevske, filipovske, ivanjske, dodolske i kraljičke odnosno ljeljske.⁷⁶

Božanstvo *Lado* prvi put se spominje u poljskim dokumentima iz 15. stoljeća. u Hrvatskoj književnosti Matija Petar Katančić spominje kako je božanstvo *Lado* odjek božanstava starih Panonaca i kako se prepoznaje u kajkavskom i slavonsko-ikavskom narječju. Vuk Stefanović Karadžić u svom riječniku riječ *ladati* objašnjava – kao čin u okolini Karlovca

⁷³ Dragić, Marko, *Tradicijske priče iz Zagore*, str. 68

⁷⁴ Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, str. 430.

⁷⁵ Isto, str. 430.

⁷⁶ Dragić, Marko, *Lada i Ljeljo u folkloristici Hrvata i slovenskom kontekstu*. Zbornik radova Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Splitu, 5, Split, 2012, str. 43.-62- str. 43.-44.

kada djevojke nakićene vijencima idu od kuće do kuće pjevajući. Prisustvo božanstva Lade u slavenskoj mitologiji Ivo Pilar objašnjava toponimima *Ladin Vrh, Ladina, Ladinec, Ladešići, Laduč, Ladovac, Ladovica* i tako dalje, dok prisustvo Ljelja potvrđuje toponimima *Ljeljen, Ljeljen-brdo, Ljeljen glavica, Lelija planina, Ljeljen – Vrh...*⁷⁷

Ladarske su se pjesme u Slavoniji i Hrvatskom zagorju izvodile na blagdane Sv. Jure, Sv. Filipa i Jakova, Duhove, Sv. Ivana te za vrijeme suše u proljetnim i ljetnim danima.

Jurjevo se slavi u čast svetog Jure koji je, za vrijeme Dioklecijanove vladavine i progona kršćana, mučen i ubijen u Kapadociji 23. travnja 303. godine.⁷⁸ Prema narodnoj tradiciji sveti Jure je zaštitnik pastira, ratara, konja, stoke, zemlje, usjeva i zelenila, a dan svetog Jure je označavao kraj zime i početak proljeća pa bi se na taj dan ljudi, kuće, štale a i stoka kitili zelenilom za koje su vjerovali da će potirati demone i zle sile. Također bi se ujutro umivalo vodom s bijem a uvečer bi se palili krijesovi, momci *jurjaši* i djevojke *krisnice* bi obilazili sela trubeći i pjevajući, a sve obrede i običaje su pratile narodne igre i pjesme,⁷⁹ na primjer;

*Isteče sjajan Mjeseče,
za njim je zvijezda Danica.
Mjesecu zvijezda govori:
“Polako, ja sam mjeseče!
I ja ću s tobom za polje,
i ja ću hvatati volove,
i ja ću orat dolove.
I ja ću sijat konoplje,
i ja ću plesat tenefe,
i ja ću vezat djevere.
Ko ono leže kod kola,
ka ono junci kod tora?
Što oni ne će u kolo?
Danas je slavni Jurjevdan,
a oni leže cio dan.”⁸⁰*

Ladarice filipovske ili Filipovčice izvodile su se na blagdan svetog Filipa i Jakova 3. svibnja. Sveti Filip je, prema predaji ubio zmiju križem iza koje je ostao smrad od kojeg su

⁷⁷ Dragić, Marko, *Lada i Ljeljo u folkloristici Hrvata i slovenskom kontekstu*. str. 45.-47.

⁷⁸ Isto, str. 47.

⁷⁹ Isto, str. 47.-49.

⁸⁰ Isto, str. 50.

mnogi umrli ,a među njima i kraljev sin kojeg je Filip pomoću križa oživio, a štovatelji zmiije su Filipa usmrtili. Jakov Stariji je brat svetoga Ivana, a prema predaju je Španjolsku oslobodio od Maura i ondje uspostavio temelje kršćanstva, a pri povratku u Judeju mu je odrubljena glava. Filipovski obredi su slični jurjevskim.⁸¹

Ivanjske ladarice ili krjesovalje ili ivančice izvodile su se na blagdan svetog Ivana Krstitelja 24. lipnja. Najrašireniji običaj na Ivandan je paljenje krijesova odnosno svitnjaka, stariji i djeca bi u pola noći otišli kući dok bi djevojke i mladići ostajali do zore uz krijes te bi ga bladići preskakali a djevojke preko njega bacale cvijeće. Krijesovalje odnosno ladarice, ivančice, bile su djevojčice u skupinama koje su bile okićene cvjetnim vijencima i koje su po selima izvodile kolo i pjevale pjesme, a po završetku obreda bi vijence bacale u rijeke vjerujući da će se udati tamo kamo vijenac otplovi.⁸²

Dodolske ladarice nastale su u starim politeističkim vremenima a pjevale su ih djevojke okićene zelenilom u vrijeme proljetnih i ljetnih suša. Vuk Stefanović Karadžić u svom riječniku *dodole* objašnjava kao: „po selu od kuće do kuće, te pjevaju i slute da udari kiša. Jedna se djevojka svuču do košulje sa svijem pa se onako gola uveže i obloži različinom travom i cvijećem i tako da se nigdje ne vidi ni malo, a to se zove dodola (...)“. Pred kućom dodola igra sama, a druge djevojke iz te skupine stanu u red i pjevaju različite pjesme. Potom domaćica ili netko drugi uzme pun kotao vode i izlije na dodolu koja se na to ne obazire nego i dalje igra“. Običaj dodola zadržao se u Đakovštini, u Potnjanima i Gorjanima gdje su obrede prizivanja kiše održavali sve do Drugog svjetskog rata.⁸³

Na blagdan Duhova izvodile su se kraljičke pjesme i kraljički ophodi. Kraljica je obično bilo od osam do deset, a dijelile su se u dvije skupine. Glavnu skupinu su činile djevojke koje su nosile muške šešire i koje su bile okićene parjem i cvijećem. Među njima se isticala *kraljica* ili *kralj* a u družbi bi im bili *barjaktarke* i *dvorkinje*. Kada bi kraljice došle pred kuću dvorkinja bi postavila stolac na koji bi kraljica sjela te bi se tada izvodile pjesme u pratnju gajdi ili tambura.⁸⁴

⁸¹ Dragić, Marko, *Lada i Ljeljo u folkloristici Hrvata i slovenskom kontekstu*. str. 50.

⁸² Isto, str. 51.-52.

⁸³ Isto, str. 53.-54.

⁸⁴ Isto, str. 55.-56.

8. Demonološke predaje

Nadnaravna stvorenja i njihova djela bili su promatrani i prepričavani kao temeljni uzrok čudnovatih i misterioznih događanja u narodu, a pogotovo onih događanja koji bi imali negativne posljedice. Vrlo često su određeni pojedinci bili dovedeni u vezu s nekakvim neobjašnjivim događajem te tako etiketirani kao čarobnjaci, vještice, more, vukodlaci, vile ili kao nekakvo drugo demonsko neljudsko biće. Ti bi pojedinci zbog toga bili izolirani od društva i od svoje zajednice, o čemu svjedoče mnogi povijesni izvori kao što su zapisi o progonima vještica a i usmene predaje koje su se zadržale u narodu sve do danas.⁸⁵

Takve predaje nazivaju se demonološke predaje a u osnovi fabule im je osobni susret s demonskim bićem, a ta bića su najčešće; vještice, more, vile, vukodlaci, irudice, đavao i tako dalje...⁸⁶ Demonološke predaje obilježene su razotkrivanjem identiteta i snage demonskog bića kao i njihovim hvatanjem čime se njihovo zlodjelo sprječava. Nadnaravno u takvim predajama čovjek može percipirati, budući da je porijeklo poznato odnosno ono se objašnjava posredstvom đavla ili rođenja u košuljici, ostavlja se dojam da se može i pobijediti. Time se efekt čudesnoga približava racionalizaciji i to je ono što razlikuje demonološke od mitskih predaja.⁸⁷

8.1. More

U nadnaravnom i fantastičnom svijetu Zagore, bića koja se najviše spominju su more. More su nevidljiva bića, njihova se pojava osjeti fizički jer žrtvu guši odnosno mori. Kao kod većine nečistih i demonskih sila, napadi mora se događaju samo noću, a posljedice napada su izmorenost i gubitak snage.⁸⁸

„Mora je cura, zle krvi a gorega duva. Željna mlade krvi. Kad ne more da se mladosti drukčije dočepa, tare i mori mladost pri spavanju. Teško umori i umrtvi onoga koga se doveže. Voli mladu mušku krv nego žensku. Muško tare i mori od želje, žensko

⁸⁵ Širić, Josipa. *Motivski svijet demonoloških predaja u suvremenoj etnografiji posušškoga kraja*, Croatica et Slavica Iadertina, 10 (2). Zadar: Odjel za kroatistiku i slavistiku, Sveučilišta u Zadru, 2015. 387-398. str. 389

⁸⁶ Dragić, Marko. *Tradicijske priče iz Zagore*, str. 81.

⁸⁷ Vekić, Denis. *Mitske i demonološke predaje u usmenoknjiževnoj teoriji: poetička obilježja i žanrovske odrednice predaje*. str. 220.

⁸⁸ Jureta, Ante. *Demonska bića u Zagori*. Ethnologica Dalmatica 24. Etnografski muzej. Split, 2017. str. 43-57. str. 45.

*od zavisti i osvete. Počme s nogu pak uzbrdo naprid, dok osvoji cili život. Jadan ti je onaj koga se doveže!*⁸⁹

More su po vjerovanju djevojke koje su se povještice, to su stare cure za koje se vjerovalo da bi napadale čovjeka u snu, odnosno kad bi se netko prenuo iz sna imao bi osjećaj da je na njemu težak teret kojega se nije mogao riješiti sam nego samo ako je tu netko drugi tko bi toj osobi mogao pomoći. More ne bi ubile čovjeka već bi ga mučile i u snu gušile i stiskale, a od tuda i sam naziv za moru – jer mori, umara. U Zagori se vjerovalo da se more rađaju u bijeloj košuljici, a kako bi se dijete oslobodilo košuljice bilo je potrebno naglas izreći; „Nije vila ni višćica nego prava kršćanica“.⁹⁰

„Ja san doživija dva puta tu pravu moru. Mora nastane tako da žena rodi dite s nekon ka košuljicon. To dite, ono kad postane cura, onda je mora. A kad se uda, nastane vještica. Pričaju mi, bila je (...) jedna – još je živa – da se ona rodila tako u toj košuljici i onda joj je otac uzeja tu košuljicu – tribalo je ka skinit tu košuljicu sa nje – i bacit priko kuće tri puta govoreći: „Rodilo se dite, u bijelu odjelu; nije mora ni vještia, nego prava kršćanica“ - to se tako reče i onda neće bit mora.“⁹¹

Suradnja s vragom nužan je dio postajanja morom. Razlog tome je taj što za bilo koje nadnaravno djelovanje ljudsko biće traži izvor izvan sebe, u ovom slučaju od nečeg nadnaravnog. U ovom slučaju, davao je taj koji služi kao duhovni vodič i saveznik vještica, kao i svakog drugog zlotvora. Iz bilo kojeg razloga, žena koja je nesretna ulazi u dogovor s đavlom koji joj dopušta da izvršava zlodjela za njihovo zajedničko uživanje. Nije posebno navedeno kako se osoba susreće i dogovara s đavlom. Također nema podataka o cijeni usluge đavla, ali na temelju običaja i pučke kulture najvjerojatnije je da je naknada bila duša subjekta.⁹²

Također se vjerovalo da je mora mogla doći u životinjskom obliku, kao miš, ptica, leptir ili muha. U životinjskom obliku bi došla u prostoriju u kojoj žrtva spava te bi se njena duša iz životinjske forme transformirala u nevidljivu silu koja sjeda na prsa žrtve i mori ju, a nakon napada, kada bi se čuli prvi pijevci, mora bi ponovo poprimila oblik životinje te bi se vratila u svoje tijelo⁹³

⁸⁹ Jureta, Ante. *Demonska bića u Zagori*. str. 45.

⁹⁰ Dragić, Marko. *Tradicijske priče iz Zagore*, str. 98.

⁹¹ Dragić, Marko. *Tradicijske priče iz Zagore*, str. 100.

⁹² Jureta, Ante. *Demonska bića u Zagori*. str. 46.

⁹³ Isto, str. 46.

„Jedan je čovjek jako loše spavao. Ujutro se budio s osjećajem da ga je „nešto“ noću pritiskalo – gazilo. Zatražio je savjet od poznavatelja, koji su ga savjetovali da spava noću na leđima, a da uz svoj bok veže nož okrenut prema gore. Poslušao je savjet i kad je uvečer legao i skoro zaspao, čuo je i vidio kako ulazi kokoš kroz prozor. Skočila je na njega i počela ga gaziti nogama. Ali, nakon kratkog vremena ona se svojom težinom nabola na nož. Odmah ga je prestala gaziti, odlepršala na prozor i tako ranjena odgegala prema jednoj od kuća u selu. On ju je slijedio kako bi vidio u koju će ući, što mu je i uspjelo. Otišao je svojoj kući i ujutro je posjetio kuću u koju je ušla njegova „noćna mora“ u obliku ranjene kokoši. Tamo je vidio ženu koja je bila ranjena nožem te je nakon kratkog vremena i umrla. Više ga nije mučila noćna mora nakon njene smrti...“⁹⁴

Vjerovalo se da su more iz susjedstva odnosno da poznaju svoju žrtvu. Tako se u narodu pričalo kako je jednoj ženi svaku noć u san dolazila mora, a kada je ta žena otišla gatari gatara joj je rekla da kaže mori da joj dođe po zajam, i kada je žena to mori rekla sutradan joj na vrata došla žena iz sela po taj zajam, i kad joj je rekla da ona zna da je ona mora, nije joj više u san dolazila.⁹⁵

Da bi se riješilo more vjerovalo se da ju treba uhvatiti i onda je držati i ne puštati dok ona ne poprimi svoj izvorni oblik, a to bi bilo do „prvih pijetlova“.⁹⁶ Tako je meni moja baka ispričala kako je njezinu majku posjećivala mora;

„Moju mater bi more trle. Ma satralo bi je bože sačuvaj mater bi vikala tari je tari je, tribalo je uvatit i držat tvrdo, kako je privatiš nemoj popuštati moga bi je do sutra držat. Moju mater je trla unda bi mater vikala i vikala znaš, kad jednon ona upitala „Kuda si Ivka ušla?“ a odgovara mora; „kroz ključanicu!““⁹⁷

⁹⁴ Dragić, Marko. *Tradicijske priče iz Zagore*, str. 103.

⁹⁵ Isto, str. 98.-99.

⁹⁶ Isto, str. 99.

⁹⁷ Kazivačica - Mila Karoglan rođena 1940. godine

8.2. Vještice

Prema narodnom vjerovanju, vještice su demonska bića, žene koje su stupile u savez s đavlom nagodbom koju bi potpisale krvlju, đavlu bi dale svoju dušu u zamjenu za nadnaravne moći. Često se prikazuju kao neugledne starice pogrbljenih leđa i velikog nosa koje lete na metlama a pripovijedalo se da su činile razna zla, spolno bludničile s đavlom, jele djecu, organizirale tajne sastanke, ulazile kroz ključanice i gušile ljude pri spavanju (more), pripremale ljubavne napitke, izazivale bolesti i zaraze itd.⁹⁸

Vještice od mora razlikuje sakrament braka, naime vještica je iduća dijabolična faza razvoja ženskog demonskog bića, odnosno vještica je faza koja dolazi nakon more. Nakon sklapanja ugovora sa đavlom vještica ostaje u stalnom kontaktu s njim, te uz njegovu pomoć vrši zlodjela u svojoj lokalnoj zajednici, ponekad i prelazi lokalne okvire. Vještice održavaju tajne sastanke, najčešće se spominju sastanci ispod stabla oraha jer se vjerovalo da orah ima neobjašnjivu nadnaravnu moć, pa je tako bilo uvriježeno da nije dobro imati stablo oraha u blizini kuće da ne bi privuklo vještice.⁹⁹ Vještice bi putovale u Sumrak pomoću ognjišta, također bi putovale tako što bi se prerušile u neku životinju – namazale bi se nekakvom mašću i rekle „*Ni o trn, ni o grm, već na pometeno guvno*“ pa bi ih demonske sile odnijele na željeno mjesto. Tako kad bi u sumrak u kuću uletio nekakav leptir, ukućani bi pokušavali što prije istjerati kukca van, u slučaju da je to prerušena vještica. Ako bi ga uhvatili potrgali bi mu krila da ne može letjeti i rekli; „*Dođi sutra, dat ću ti soli*“ te ako bi sutradan došla na vrata žena iz sela i pitala soli, znalo bi se da je ona ta vještica.¹⁰⁰

Vještice su najčešće vrebale mlade momke i cure, a najčešće žrtve su bila mala djeca, o čemu svjedoči i predaja zapisana u Runoviću:

„U Jukuše Tucakove nije bilo za puno vremena dice. Po godine prid smrt pokojnoga joj čovika Ivana, rodi Jukuša muško dite, Jozum aloga. Dite dobro napridovalo. Neznaš jeli lišpe ili zdravije. Obdan se ručicam i nožicam igra, obnoć spava. Od osam miseci dite proodalo. Kad je Ivan umro, Jukuša je još više u dite gledala i bolje ga čuvala. Dite joj bilo sva njezina nada i veselje. Kad se ditetu navršile tri godine, donese belaj, ko li, jednu babu – prosjakinju na Tucakovu glavicu u Runovićim.

⁹⁸ Dragić, Marko. *Tradicijske priče iz Zagore*, str. 81.

⁹⁹ Jureta, Ante. *Demonska bića u Zagori*. str. 49.-50.

¹⁰⁰ Dragić, Marko. *Tradicijske priče iz Zagore*, str. 83.

Baba je bila iz Zagvozda. Dica se igrala ispred kuća, i mali je Jozo šnjima bijo. Jozo je ima u desnoj ruci komad kruva, u lijevoj dinar. Baba je u maloga pitala jedno pa i drugo. Mali ne dade nijedno. Baba ga ošinu lagano šćapićom, i ode. Istu večer dite se razbopli, i treći dan umri. Likar je dolazijo iz Imockoga, ali pomoći nije bilo. Kako će pomoći kad mu je baba srce prostrilila. Ante Petrov iša u varuš, vidijo tu na pazaru nike Zagoždake. Sve jim kaza, šta je i kako je bilo. Zagoždani mu rekoše: „Zahvalite vi Bogu, kad vam nije i više dice ustrilila. Ono je Marta Čagljova. Dosta ji je ona bez repa u zid poslala. Prava vištica, puka pučica!“ „Dođe li drugi put u Runoviće, čuće se ništa nova!“ završi Ante.“¹⁰¹

Vrlo rašireno vjerovanje, ne samo u usmenim predajama nego i u pisanoj književnosti i u popularnoj kulturi, je to da vještice putuju na metlama. Magična formula bila je „Ni o drvo, ni o kamen...“, kada bi to rekly zajašile bi metlu i poletjele.¹⁰²

„Vištice su imale određena mista za sastanka. Tamo negdi ispod Velebita sile bi na metlu i rekly: „Ni o drvo ni o kamen pod Velebit!“ Jedna mlada neiskusna vištica umisto da reče „Ni o drvo, ni od kamen“, ona reče: „I o drvo i o kamen pod Velebit!“ Dok je stigla tamo, bila je sva istučena.“¹⁰³

Vjerovalo se da vještice imaju zle oči pomoću kojih bacaju uroke, zvali su ih urokljive oči. Tako se pričalo da neki ljudi znaju točno koje su žene vještice, ali to bi otkrili tek nakon njihove smrti jer su se bojali da ih ne bi urekly. Uroke su bacale i na životinje, koje bi odmah sutradan uginule. Također su se nagla oboljenja i smrt pripisivale vještičjem uroku. Uroke su vještice često bacale na djecu, a da se otkrije je li dijete urečeno njegova bi majka uzela žeravku i bacila ju u vodu, ako bi žeravka potonula značilo bi da je dijete urečeno. Također se u nekim mjestima vjerovalo da potonula žeravka znači da je dijete bolesno a plutajuća da je urečeno.¹⁰⁴ Protiv uroka bi se izgovarale basme – „stručni naziv za usmeno-retorički oblik koji se pri magijskom obredu šaputao/recitirao, pjevušio u želji: da se čovjeka, njegovu imovinu i stoku zaštiti ili oslobodi od bolesti, demonskih sila i vremenskih nepogoda; da djevojci dođe i/ili oženi je njezin odabranik, da za vrijeme sušnih proljetnih i ljetnih dana božanstvo udijeli kišu i tako spasi ljetinu.“¹⁰⁵

¹⁰¹ Kutleša, fra Silvestar. *Život i običaji u Imockoj krajini*. str. 381.-382.

¹⁰² Dragić, Marko. *Tradicijske priče iz Zagore*, str. 86.

¹⁰³ Isto, str. 86.

¹⁰⁴ Isto, str. 90.-94.

¹⁰⁵ Isto, str. 95.

Primjer basme:

„Šetala sveta Ana, / Gospina majka, / pokraj mora dubokoga, / pokraj mora širokoga. / Srećaše je prokleti urok i uročice. / pitala sveta Ana, / Gospina majka: / „Kud vi idete prokleti urok i uročice?“ / Oni kažu: / „Idemo raket Ivana, / njegove kosti, / njegovu moć, / njegovu snagu, / njegovu čvrstoću, / njegovu lipotu, / njegovu znanje!“ / A reče im sveta Ana, / Gospina majka: / „Raširite se po svijetu / k'o pčelaa po cvijetu, / k'o pjena po moru, / k'o list po gori. / A boce stani po miru, / kao Isus na svetu slavnu viru! / Ja te krstim (ona ozdravlja Ivana) / soli i vodom / i milosti Božjom! / U ime Oca i Sina i Duha Svetoga. / Amen.“¹⁰⁶

8.3. Irudice

Irudica je demonsko biće koje predvodi olujno nevrijeme. Irudica i njena majka Poganica su bića koja su nedovoljno istražena u hrvatskoj folkloristici, što je posljedica toga što su o njima predaje nestale, ostale su samo basme koje su se izgovarale protiv njihovog djelovanja.¹⁰⁷

Biblijski kontekst priče o Irudici je sljedeći; Prema predaji, sveti Ivan Krstitelj i kralj Herod Antipa, zvani Irud, su bili prijatelji. Kada je Herod uzeo ženu svog polubrata Filipa, Ivan Krstitelj mu je rekao da ju ne smije imati te ga ukorio, zbog čega ga je Herod utamničio. Herod je htio ubiti Ivana no bojao se reakcije naroda koji je vjerovao da je Ivan prorok. Na proslavi Herodovog rođendana kćer njegove žene Herodijadine zaplesala je i time zadivila Heroda koji joj je obećao ispuniti jednu želju. Kćerka je pitala majku da joj savjetuje što će zatražiti od Heroda, na što joj je ona rekla da traži glavu Ivana Krstitelja na pladnju, a Herod joj je to i ispunio.¹⁰⁸

Na Herodov rođendan zaplesa kći Herodijadina pred svima i svidje se Herodu. (7) Zato se zakle dati joj što god zaište. (8) A ona nagovorena od matere: "Daj mi, reče, ovdje na pladnju glavu Ivana Krstitelja." (9) Ražalosti se kralj, ali zbog zakletve i sustolnika zapovjedi da se dade. (10) Posla odrubiti glavu Ivanu u tamnici. (11) I doniješe glavu njegovu na pladnju,

¹⁰⁶ Dragić, Marko. *Tradicijske priče iz Zagore*, 96.-97.

¹⁰⁷ Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, str. 438.

¹⁰⁸ Dragić, Marko. *Tradicijske priče iz Zagore*, str. 108.-109.

dadoše djevojci, a ona je odnije materi. (12) A učenici njegovi dođu, uzmu njegovo tijelo i pokopaju ga pa odu i jave Isusu. (Mt 14,1–12) (usp. Mk 6,14–29; Lk 9,7–9)¹⁰⁹

Prema tome, Irudica je tradicionalno ime za Herodovu kćerku, a Poganica za njegovu ženu Herodijadinu. One su krive za smrt svetog Ivana Krstitelja te su zbog toga i demonizirane u narodnom vjerovanju. Vjeruje se da Irudicu sveti Ilija progoni i bije munjama. Ona luta svijetom u obliku mačke, isprobijana od munja svetog Ilije, bježeći od gromova, koji će ju ubiti ako ju udare. Zbog toga se vjerovalo da je Irudica kriva za olujno nevrijeme, a tjera se molitvama odnosno basmama i bajanjem¹¹⁰:

*„Biži, biži, Rudica, / Mater ti je Poganica, / Od Boga prokleta, / Od svetog Ivana
sapeta / Križ ide po nebu, / Za njim Diva Marija; / Sinka svoga molila: / Učin', sinko,
pravo. / Bog je dao svetom Petru ključ, / Da otvori Višnji raj, / A u raj u veselo, / A u
paklu teselo, / Biži, biži Rudica...“¹¹¹*

S druge strane, Poganica je nevidljiva, a kada grmi zavijena u oblaku leti po traku odvrćući gromove od Irudice. Vjeruje se da je Poganičin oblak crn i ima izbočinu koja predstavlja njenu glavu, sa strana također ima dvije izbočine za koje se vjeruju da su Poganičine ruke. Ako bi netko htio ubiti Poganicu morao je u zoru na dan svetog Ivana Krstitelja pronaći njezin oblak te pucati u njega iz trumbuna u kojeg umjesto olova treba staviti kuglicu blagoslovljenog voska.¹¹²

8.4. Vukodlaci

U popularnoj kulturi vukodlaci su percipirani kao bića koja su nastala ugrizom demonskog vuka i koji se preobražavaju u vukodlaka za vrijeme punog mjeseca. U Zagori vukodlaci nastaju kada se pokojnik, koji je za vrijeme života bio zao, četrdeseti dan nakon smrti za vrijeme punog mjeseca transformira u zvijer koja noću vreba i traži svoje žrtve.¹¹³

Također se vjerovalo da se pokojnik može pretvoriti u vukodlaka ako preko njegovog tijela prijeđe mačka ili pas zbog čega se nad pokojnikom moralo bdjeti, a prema predaji,

¹⁰⁹ Dragić, Marko, *Irudica u hrvatskome folkloru*, Croatica et Slavica Iadertina, 13 (1), Sveučilište u Zadru, Odjel za kroatistiku i slavistiku, Zadar, 2017. 135-155. str. 137.

¹¹⁰ Dragić, Marko, *Tradicijske priče iz Zagore*, str. 109.

¹¹¹ Dragić, Marko, *Irudica u hrvatskome folkloru*. str. 139.

¹¹² Isto, str. 140.

¹¹³ Jureta, Ante, *Demonska bića u Zagori*. str. 54.

vukodlak bi zauvijek nestao kad bi pokojnik bio proboden glogovim ili drenovim kolcem uz pratnju svećenika i zvonara:

„Umra je lovac koji se zva Roko. Priko njegovog tila šta je ležalo u mrtvačnici priša je njegov lovački pas. Lovca su pokopali, al su ga posli znali vidit kako oda okolo sa svojim pason. Roka su pripoznali po svom specifičnom hramanju dok oda. Nakon nekog vrimenta je održana misa za njegovu dušu koja je posli toga napokon našla mir i ljudi su ga prestali viđat po selu. Priča se i to da nije tada naša mir, nego zato šta mu je grob bija otvoren ispid popa i još par ljudi, pa su ga uboli trnom, zbog čega mu je iz tila istekla cila krv i ostali samo koža i kost. Posli toga se više nije ukaziva“¹¹⁴

Vukodlaci, kao i sva demonska bića, djelovala su samo noću, a nestajali bi u svitanje. Također se u nekim mjestima prepričavalo da bi se vukodlaci okupljali na raskrižjima od dvadeset tri do dvadeset četiri sata zbog čega se na raskrižja stavljalo raspelo kao obrana od zlih duhova.¹¹⁵

O sukobu s vukodlakom svjedoči i predaja zapisana na području Runovića:

„Ante Ljubičić p. Jure, rečeni Benkić, iz Runovića, išapo moći u Tijaljinu. Pokasno Ante pošao od kuće. biće bilo deset sati večerom, kadje bioispodmosta zvanog Rakitovac. Iznenada izađe prid Antu, iz šume, crn čovik. Meni se učini – veli Ante- kolik dub. Crničovik reče Anti: „Čekaj, tebevale, da si dobar junak, noćas ćemo vidit koje bolji, ja ili ti. Kad si ti pošao od kuće, ja sam u Beču bio, rva se s jednim Bečlijom, i evo sam te isto stiga. Odavno ja tebe vrebam!“ i u'vate se nji dva pod ruke. I gonjali se sve do prvi pivaca. I Ante bio strašna ljudina, najjači i najveći čovik u Runovićim. Strašno me je izmorjo vukodlak – veli Ante – uvik gleda, kako bi me bacijo u vodu u Maticu. Nu ne dam se ni ja. Kad ja stisnem vukodlaka pri sebi, on se izvule iz moji ruku. Koliko me je izmorio, još više usmrdio. Smrdi pogrda ko lešina. Kad pivci zapivaše vukodlak se izmače i pobiže. Silne modrice po Anti vukodlak napravio. Modrice, koje su mu pomogle i umiriti. I još mu na rastanku popriti: „Pazi me se Ante! Ili ja ili ti!““

¹¹⁴ Dragić, Marko. *Tradicijske priče iz Zagore*, str. 113.-114.

¹¹⁵ Isto, str. 113.

9. Eshatološke predaje

Pojam eshatološke predaje odnosi se na predaje koje govore o pojavljivanju ubijene novorođene vanbračne djece i nekrštene djece kao i ubijenih odraslih osoba.¹¹⁶ Eshatološke predaje govore o bićima koja se pojavljuju kao duhovi nakon njihove smrti i tako ukazuju na zločin koji je počinjen nad njima, što ih razlikuje od demonoloških bića koja su zla i koja čine štetu u zajednici.¹¹⁷ Duše ubijenih pojavljivale bi se noću, djeca bi se javljala u bijelim haljinicama držeći svijeću a nazivali su ih *macićima*, *krivljavcima*, *drekavcima*, *tintilinićima* ili *tintama* ovisno o mjestu u kojem se pripovijedalo. Ubijena vanbračna djeca su često bila posljedica turskog prava 'prve bračne noći' koju su bacali u jame i prema predaji bi se ta djeca pojavljivala noću pored tih jama plaćući i sa svijećom u rukama;

„Kazivala je meni moja mater, a njoj njena o malim tintilinićima, dicit koja nisu primila sakrament krštenja. U stara vremena po drva bi se išlo s magaretom. Išlo bi njizi više kršnih momaka. Išlo bi se u taj pohod u kasna doba, oko 3, 4 ujutru, po mračini teškoj. Znalo bi se prič posve puno kilometraže. Vidiš ti, ćerce moja, kakav je to napor bija. Nekad bi se dogodilo da i jadne žene pođu na tako težak put“

Također se pripovijedalo o ustanku pokojnika iz grobova koji su ubijeni ili onih koji nisu ispovjedili sve svoje grijeha. Vrlo su česte bile priče o duhovima a postoji i priča koja govori o fratru i ljudima koji su se ustali iz groba da bi služili svetu misu;

„Priča nami kad smo bili dica jedan čovik šta j' dolazija u nas u kuću da ti je on jednu večer iša negdi, ne znan di sad, al da je mora proć puton kraj jedne crkve. I tako on pogleda, kad u crkvi sve svitli i dođe on bliže, vrata otvorena, vratar mršav – kost i koža i drži misu, a puno ljudi – obučeni. Aj kad je doša, sad će zero i on poslušat misu. Misa svršila, nestade i vratra i ljudi. I on ostade zaključan u toj crkvi sve dok ujutro zvonar nije doša i otvorija ga. Kaže da su to bili mrtvi – i narod i vratar.“¹¹⁸

¹¹⁶ Dragić, Marko. *Tradicijske priče iz Zagore*, str. 121.

¹¹⁷ Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, str. 237.

¹¹⁸ Dragić, Marko. *Tradicijske priče iz Zagore*, str. 122.

10. Legende

Pojam *legende* je bliskoznačan pojmu usmene predaje, no postoje određene distinkcije a najočitija je ta da su legende vjerskoga sadržaja a ponajviše opisuju živote svetaca. U usmeni opticaj prešle su iz crkvenih propovijedi i Biblije.¹¹⁹ Legenda na latinskom označava *ono što valja, ono što treba čitati*. Riječ "legenda" rijetko se na našim područjima koristila u „stvarnim“ značenjima. U prijašnjim ideološkim sustavima pojam legende je označavao nešto fabulirano i neistinito. Pričalo se da su mnogi velikani u isto vrijeme ušli u legendu i da su sami postali legenda, a neke se osporavalo tvrdeći da su to imaginarni heroji i izmišljene ispovijesti, kao na primjer kada je riječ o hajducima. Legende spadaju u usmene priče a usmene priče su dio književnosti te se one tako i interpretiraju.¹²⁰

Ono što je zajedničko s predajama, između ostalog, je pojava nadnaravnih čudesnih elemenata, no za razliku od predaja one ne unose strah i nesklad već vjeru u Božja čuda.¹²¹ Nadnaravni elementi prinose fantastičnom dok su neobične osobine likova i njihove sudbine okosnica fabularne niti koja u pravilu opisuje neke čudesne zgone. Legende nisu toliko obilježene prostornim kontekstom kao predaje dosad navedene u radu, one funkcioniraju na drugi način to jest ne treba im mjesna odrednica da bi trajale i zaživjele.¹²²

U hrvatskoj usmenoj tradiciji najviše se pripovijedaju legende o Isusu Kristu i svetom Petru, o čudotvornim moćima svetaca, o čudotvornim grobovima mučenika, o propasti Gavanovih dvora te o sakralnim objektima.¹²³

Legenda o Isusu Kristu i svetom Petru:

„Odiđo Isus i sveti Petar kroz jedno selo. Isus reče: „Petre, ja ću ovo selo kazniti, jer ima u njemu jedan zločinac.“ A reče Petar: „Gospodine, to nije pravo, zbog jednog zločinca kazniti celo selo.“ A Isus reče: „Dobro Petre.“ I pođu otlen putom. Kad leti roj čela. Isus reče: „Petre, razvrati nidra i u'vati roj čela.“ Petar prsi razvrati, a čele Petru u nidra. I jedna ga ujde. Petar potr rukom i satra više čela. A Isus reče: „Je te ujla

¹¹⁹ Botica Stipe. *Povijest hrvatske usmene književnosti*, str. 446.

¹²⁰ Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, str. 249.

¹²¹ Bošković – Stulli, Maja. *Priče i pričanje*. str. 23.-24.

¹²² Botica Stipe. *Povijest hrvatske usmene književnosti*, str. 446.-447.

¹²³ Dragić, Marko. *Tradicijske priče iz Zagore*, str. 165.

jedna, a ti je satr punu šaku. Isto tako i ja kažem Petre, zbog onoga zločina, da ću kazniti cilo selo. “ A Petar reče: „Radi Gospodine kako znaš!”“¹²⁴

Legende o propasti Gavanovih dvora nastale su po biblijskoj priči o Sodomi i Gomori, a govore o nastanku jezera te se pripovijedaju na nekoliko lokaliteta, a to su; Crveno i Plavo jezero kod Imotskoga, Boračko jezero kod Konjica, Hutovo blato u Trebimlji, Jezero u Rijeci Dubrovačkoj, Prukljansko jezero kod Šibenika, Plitvička jezera, Miloševa jezera u Hrvacama, Kuti kod Neuma, neka jezera kod Pleternice i Vinkovaca te Blatno jezero u Mađarskoj.¹²⁵

„Bijo ti je u davna doba u Imockom, jedan bogati čovik zvan Gavan. Bijo je u liku čovika, a po duši Gavan. Ima je svega, samo duše nije ima. Para je ima da nije zna koliko, drža ga je u soban, na tavanu, ma svakudan. Čije brdo? Gavanovo! Čije polje? Gavanovo! Ima je i kmeta i slugu, ma ima je i sedamdeset i sedam čobana. I imaše i ženu i jedno muško dite, ne jako. Žena je bila još gora od njega, jerbo biše još o’olija. Težake prezirala, a prosjake protravala s vrata. Prid njihovim je dvorin proliveno vele sirotinjski suza. Dodijaše i Bogu ti pusti uzdasi i suze. Jednon Isus-milosnoga bila. Dođe k’o prosjak, prid istočne dvore Gavanove. U dvorima bijaše samo žena, Gavan je bijo u drugim dvorima, brojio pare. Dođe Isus i pokuca sa svojim šćapičen njojzi na vrata, pa priupita: “Dajder štogod prosjaku, Bog ti da! Pogledaj na me, siromaja, nako te Bog pogleda! Utiši, gospodarice, gladne, utišijo tebe Bog!” Kad dodija Gavanovici, iziđe ona na vrata i reče prosijaku: “Biž’ ća s moji vrata! Vi skitančine i linčine ne date mira ni meni ni mome ditetu.” “Daj zalogaj kruva, Bog ti da!” proslidi prosjak. “Šta će meni Bog tvoj dok je meni Gavan moj!” kaza njemu oštrokondža. Al’ da ga se otarasi, donese joj sluga iz kuće koru kruva, metne joj na papuču od noge i ona nabije nogon onaj kriv prosjaku prid nos, jerbo joj se činila sramota da mu dade rukan. Prosjak jopet upita: “Daj mi, gazdarice, i jedan trs kupusa, kad ti ga je Bog da u vrtlu. Pomozi mi, nako te Bog dragi pomoga!” Ona naredi slugi da odrize trs kupusa, ali oni trs što je uz put, što su se na nj ćukenja zapišala. Sluga ode i odriza zdravi trs, jerbo se Boga boja. Prosjak šćapi i ode ća, al’ prije toga reče slugi: “Noćas će biti svašta, ti se ničeg ne boj! Gromovi će pucat, zemlja će se trest, a jezera otvarat. Ali ništa od toga tebi ne će naškodit jerbo si pomoga čovika u nevolji!” Kad se prosjak oprostijo od sluge, obaša je sve Gavanove čobane i kmetove. Od svi 77 sluga samo dva imadoše dušu i srce i

¹²⁴ Kutleša, fra Silvestar. *Život i običaji u Imockoj krajini*. str. 425.

¹²⁵ Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, str. 182.-183.

žrtvovaše ono svoje malo sirotinje za prosjaka. Isus ne tide uzet ništa od njizi, nego nestade, a uto se i smračilo. Tako Gavan ostade na konaku u zapadnin dvorima, a Gavanovica s djetom u istočnin dvorima. Gavan nije ni gleda šta se dešava vanka. Crne se oblačine spuščale do zemlje, ne vidiš prst prid očima. Od Bijakove do Zavelina siva i grmi gromovi pozivlju Gavana zadnji put na obraćenje. Ali džabe, on viruje samo u pare. Pod zemljon se začu tutnjavina, zemlja se trese, al' Gavan jopet samo pare broji. Potrese se zemlja dva puta, a treći put prosiče se zemlja. I dvori Gavanovi, i vas novac, i Gavan i sluge sve ode u crnu zemlju. Stvori se Crljeno Jezero. Kako su židovi bili uokrug, nako je i jezero okruglo. Kad je lipo, vedro nebo i mirna voda, i dandanas moreš vidit obrise zidina dvorski. Te iste noći propuntali se i istočni dvori, skupa sa Gavanovicom. Dok je ta stravota se tu zbivala, prosijak (Isus) se ukaza onome slugi i reče mu: "Uzmi tu zobnicu što visi o gredi, u njoj ti je vas najam. I odma biži, ovo će sve otići u propuntu. U elac! Ovo je prokleta kuća i prokleta misto!" Sluga, prije nego pođe, uzme ono nejakio dite iz bešike, stavi ga u naručaj i ponese sa sobom, jer je njega najvolio od svega blaga Gavanova. Čin on izađe iz dvora, utonuše dvori i Gavanovica s njima skupa. Kako je sluga s djetom biža, nako se za njin otvarala zemlja i stvaralo jezero. Tako ti je nastalo Modro Jezero, zvano i Imocko i Gavanovo. Kako je sluga biža najprvo polju, pa onda na zapad, rođenoj kući (jerbo se u Kamenjaku rodija), tako ti je se i jezero propuntalo u duljinu, a ne uokrug. Kad je doša u Proložac, začuje glas iz oblaka: "Baci dite ako misliš svoju glavu iznit!" Sluga se ustavi i baci dite. Kako ga baci nako se zemlja otvori i proguta dite. Iz te rastvorene zemlje udari velika voda. Tako ti nasto "Utopišće". Sluga se za djetom raskaja, ne da mu se ni koraka naprid. Al' unda očuti glas iz oblaka: "Biži dalje, ne žali diteta! Od zla roda nek' nije poroda!" Poviše Gospine crkve u Prološcu imaju dva okrugla jezerca. Zovu i Grbavčeva jezera. Tu su ti bila dva Gavanova guvna. Ispod Donji Vinjana imadu dvi bare, zovu i Krenice i Udovica. Tu se nisu otvorila jezera, al' su se otvorili virovi i voda mu podušila svu marvu iz torova. I Krenice i Udovica nesritna su i prokleta mista. Krenice provriju svake godine i unda čine šćetu jadnim ljudima. A Udovica je dosta žena u crno zavila. U Prološkom Blatu tri su jezera: Provalija, Krenica i Postranjsko jezero. Tu su ti isto bila guvna Gavanova i pojate. Te iste noći i to ti se sve propuntalo. Te strašne noći, sve što je Gavan ima, zemlja proguca i voda pokri, a pokriva i danas. Pogini tada i 75 Gavanovi sluga, al' ji ne pokri voda. Samo se zemlja nad njima propuntala. Ta je manja kazna, prid Boga su manje krivi. Od svega blaga Gavanova ostadoše živi jedino kokoši i

kokošinjac, između Modrog i Crljenog jezera. Pokrila je kupina, ma'ovina i bršljan te zidine, al' one su još uzgarite i ne daju se. Narod ji zove "Gavanov kokošinjac"“¹²⁶

11. Usmene epske pjesme

Pojam usmene epske pjesme označava stihovnu lirsku realizaciju kao i slobodno pripovijedanje u pričama. Usmene epske pjesme su tradicijski društveni fenomen koji je u povijesti bio od velikog značaja za kolektivnu svijest naroda, a u nepismenom narodu su se epske pjesme kao takve i smatrale liberaliziranom povijesti koju je narod mogao shvatiti i dalje prepričavati. Tematika narodnih epskih pjesama bile su većinom koncentrirane na jednu epizodu odnosno pripovijedale su o određenom događaju ili nekom junaku. Ovakve su pjesme imale, prije svega, odgojnu funkciju te je općenito bila najvažnija komunikacijska stečevina šireg pučanstva.¹²⁷

Usmena epska poezija se razvijala od najstarijih civilizacija sve do danas, a što su pjesme starije to je u njima jače izražen mitološki nadnaravni svijet. U Hrvatskoj usmenoj tradiciji najopjevaniji su narodni junaci, hajduci, uskoci, vladari, povijesne ličnosti među kojima se ističu Marko Kraljević i Juraj Kastriotić.¹²⁸

Usmena epska poezija znatno stagnira početkom dvadesetog stoljeća dok se razvija pučka usmena poezija. U doba Jugoslavije na snazi su bile represivne mjere koje su sprječavale nacionalno i vjersko dostojanstvo te su epske pjesme u to vrijeme veličale Josipa Broza Titu, a tek u devedesetim godinama raste ponovno zanimanje za hrvatsku tradicionalnu kulturu ponovnim buđenjem nacionalne svijesti kada opet cvjeta pučka usmena epika.¹²⁹

Najraširenija vrste epske pjesme na hrvatskim prostorima bila je bugarščica, čiji naziv dolazi od glagola *bugariti* što znači *kroz plač govoriti, jadikovati, žaliti se, tražiti pomoć* itd. Bugarščice su lirsko-epske pjesme dugog stiha i tužnog tona, a specifične su Hrvatima. Prve je bugarščice zapisao Petar Hektorović u *Ribanju i ribarskom prigovaranju* (1586.) dok je najstariji zapis bugarščice, iz 1497. godine, pronađen u pokrajini Molise u Italiji gdje su pribjegli mnogi hrvati nakon provale Osmanlija;¹³⁰

¹²⁶ Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, str. 449.-451.

¹²⁷ Botica Stipe. *Povijest hrvatske usmene književnosti*, str. 243.-246.

¹²⁸ Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, str. 213.

¹²⁹ Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, str. 233.-234.

¹³⁰ Isto, str. 234.

„Ora` vija` se nad gradom Smederevom. / Nitkore ne ćaše s njime govoriti, / nego Janko vojvoda govoraše iz tamnice:/ - Molim ti se, orle, sidi malo niže / da s tobome progovoru. Bogom te brata zimaju, / pođi do smederevske gospode da s` mole / slavnomu despotu da m` otpusti iz tamnice smederevske. / I ako mi Bog pomože i slavni dispot pusti / iz smederevske tamnice, ja te ću napitati / črvene krvce turečke, beloga tela viteškoga.“¹³¹

– Ova bugarščica govori o Janku Sabinjaninu, jednom od najistaknutijih boraca protiv Turaka, a naslovljena je *Tamnovanje vojevode Sibirjanin Janka*.¹³²

11.1. Uskoci i hajduci

Godine 1463. pada Bosna pod tursku vlast, tada se javljaju uskoci i hajduci, pobunjenici protiv osmanske vlasti. Uskoci su djelovali u skupinama a hajduci su bili samostalni.¹³³ Smatra se da riječ *hajduk* dolazi iz sanskritne riječi *aydh* što znači *boriti se, protiviti se*, ta riječ je vjerojatno dovela do oblika *ayduh* (ajduk) što znači *ratnik, protivnik*. Pojam *hajduk* nailazimo i kod drugih naroda; *haiduc* u rumunjskoj i Moldaviji, *aiducco* u Italiji, *haidouk* u Francuskoj, *gajduk* u Rusiji i *klepthes* u Grčkoj (iz čega je izvučen mojam *kleptoman*).¹³⁴ Postojale su četiri vrste hajduka; *hajduci zulumćari* – turski hajduci koji su palili samostane i ubijali franjevce, *hajduci razbojnici* koji su okrutno ubijali i pljačkali. S druge strane postojali su *hajduci osvetnici*, koji su se borili za slobodu protiv turskog ropstva, kao i *muslimanski hajduci osvetnici*, muslimanski seljaci koji su se pobunili protiv vlasti zbog stalnog povećanja nameta. Hajduci i uskoci osvetnici bili su, zbog svoje borbe za slobodu, često opjevani u narodnim pjesmama i legendama. među najpopularnijim hajducima bili su; Mijat Tomić, Roša-harambaša (Ivan Bušić) i Andrija Šimić, a među uskocima; Ivo Senjanin, Tadija Senjanin, Juriša Senjanin i Stojan Janković.¹³⁵

¹³¹ Isto, str. 235.

¹³² Isto, str. 235.

¹³³ Dragić, Marko. *Hajdučki harambaša Andrija Šimić po čijim vrlinama je nazvan HNK Hajduk*, Kulturna baština: časopis za pitanja prošlosti splitskoga područja 46. Društvo prijatelja kulturne baštine Split, Split, 2020, 292-332 str. 292-293. str. 292.

¹³⁴ Grbavac, Jozo. *Povijest, vjera i kulturna baština u Imoti*. str. 114.

¹³⁵ Dragić, Marko. *Hajdučki harambaša Andrija Šimić po čijim vrlinama je nazvan HNK Hajduk*. str. 293

Sredinom osamnaestog stoljeća najpoznatiju hajdučku družinu vodio je Stanislav – Stanko Sočivica, a 60-tih godina haračio je poznati imotski hajduk Ivan Bušić zvani Roša sve do 1782. godine kada je na prevaru ubijen.¹³⁶

Najglasovitiji hajdučki harambaša je Andrijica Šimić. Andrijica je rođen 1833. godine u Alagovcu kod Gruda kao sin kmeta Mahmuda Tikvine iz Mostara koji ga je odveo sebi za slugu kad mu je bilo četrnaest godina. Predaja kaže da je, kad mu je bilo dvadeset i četiri godine, ubio je u Mostaru zloglasnog agu Ćurka nakon čega se vratio kući. Težak život pod turskim zulomom naveo je Andrijicu da pođe u hajduke 1859. godine kada je napustio zauvijek svoju rodnu kuću. O Andrijicinom odlasku u hajduke govori pjesma Stipe Bartulovića: „*Dragi Jovo, ja ću tebi doći, / ali moram sada kući poći. / Svaku ću ti noću dolaziti, / ali nemoj nikom glasovati / po noći ću s tobom četovati, a po danu kod kuće kopati.*“

Andrijica je zbog svoje poštenosti bio omiljen u narodu. Kažnjavao je bogataše ako su tlačili sirotinju te im oduzimao bogatstva i dijelio siromašnima, štutio je kmetove, kupovao zemlju od Turaka i dijelio sirotinji, davao novac za gradnju kuća itd., nikada nije dopuštao ubijanje ranjenih neprijatelja ili kažnjavanje poštenih.¹³⁷ O njegovim moralnim načelima govori i njegov iskaz za „*Pučki list*“ iz 1905. godine; „*Bio sam grješnik, ali nisam odmetnik. Sirote nisam cvilio, siromaha sam pomagao, a žensku sam čast uvijek cijenio... Otima sam onome tko ima, a davao onome tko nema.*“¹³⁸

O njegovom karakteru opjevane su mnoge usmene epske pjesme, u rodnom mu Alagovcu pjevaju; „*Andrijico, gorski arambašo, / nešto bi ti imo reći: / 'Otmi kravu Turčinu tvrdoglavu / i podaj meni siromahu. / O junače još ti imam reći, / nemam u šta leći.' / Naliđe Turčin i natra grnjače, / A junak ga ustavi i gunj mu ote / I dade siromahu. / 'Evo siromaše, u gunj se pokrij / i pod gunjem Boga zavapi*“¹³⁹

Andrijicu je izdao 1870. godine Ivan Bilić Nosić sa Studenaca kada su večeravali u kući Jakova Prodana u Zagvozdu. Kuća je bila opkoljena a prvi je izašao Bilić Nosić i odmah poginuo. Šimić se ranjen jedva izvukao i pobjegao u Runoviće u kuću Ante Garca. Garac je na nagovor svoje žene izdao Šimića, svezali su ga u snu i predali austrijskim vlastima za cijenu raspisanu za njegovu glavu – 477,40 forinti. Andrijica je bio u zatvoru do 1902. godine.¹⁴⁰ U

¹³⁶ Grbavac, Jozo. *Povijest, vjera i kulturna baština u Imoti.* str. 115.

¹³⁷ Dragić, Marko. *Hajdučki harambaša Andrijica Šimić po čijim vrlinama je nazvan HNK Hajduk.* str. 319.

¹³⁸ Grbavac, Jozo. *Povijest, vjera i kulturna baština u Imoti.* str. 115.

¹³⁹ Dragić, Marko. *Hajdučki harambaša Andrijica Šimić po čijim vrlinama je nazvan HNK Hajduk.* str. 319.

¹⁴⁰ Isto, str. 320.-323.

grudama se sačuvala kletva: „Izdala ga ta Garčeva Kika, / na ‘vom svitu ne bilo joj lika. / Ne imala od srca nikoga, / niti čeda od poroda, / kupina joj resla iz komina. / Nek’ je takva svakome sudbina, / koji izda na viru čovika, / neka bude proklet sve do vika. / A sud Božiji neka joj sudi, / jer je nije stigla pravda, ljudi. / A poruka hrvatskome puku: / složna braća naprid kola vuku. / Složna braćo, ne dajmo se sada, / neka sloga među nama vlada. A Hrvatska nek nam je dika, / nek nam živi od sada do vika.“¹⁴¹

U Zmijavcima se pripovijeda da je Andrijica *po stare dane* uvijek sidio ispod onog debelog hrasta, baš onoga ispod kojeg je sidio i did Kikaš iz ‘*Prosjaka i sinova*’. 1905. godine, krenuo je u Runović na ispovijed, a prema predaji zadnje riječi su mu bile: „*Draga moja braćo, Imočani, / moji su se izbrojali dani. / Teško mi je osvetu premostit, / al još teže tuđinu oprostit. / Al za ljubav Krista raspetoga, / svim opraštam od sveg srca svoga.*“ Na putu u blizini Garčeve kuće, koji je umro samo tri dana ranije, umro je od kapi. Pripovijeda se da su ga našli ispod hrasta gdje je često sjedio. Kad ga je Garac izdao Andrijica je prokleo; „*Moje noge nad vašim glavama stale!*“ što se i ostvarilo, budući da počiva na runovičkom groblju odmah iznad svog izdajice.¹⁴²

Uskoci su dobili ime po specifičnom gerilskom načinju ratovanja, oni su „uskakali“ u turske posjede. Nakon pada Klisa 1537. godine uskoci se sele u Senj.¹⁴³ Nakon teškog poraza turske vojske u bitci kod Siska 1593. godine, potaknuto je stvaranje prave zavjere i opće borbe protiv turske vlasti. U Dalmaciji je stvoren novi protuturski pokret čiji je cilj bio oslobađanje važne strateške utvrde Klis. 1596. godine, protiv mletačke volje, skupina Splicišana na prepad zauzima Klis, nakon čega Turci okupljaju vojsku i započinju s opsadom tvrđave. U pomoć pristiže hrvatski general Juraj Lenković sa oko tisuću vojnika, a pridružuje mu se i senjski biskup Antun de Dominis. Ipak je turska vojska nadjačala kršćansku te Klis ponovo pada pod osmansku vlast 30. Svibnja. Protuturski pokret planirali su i kršćani u zapadnoj Hercegovini i Zabiokovlju. Kada su Turci saznali za planiranu zavjeru u Imotski je s 400 vojnika došao hercegovački sandžakbeg te su neki seljaci osuđeni na kolac dok su druge prisilili plaćati nove namete. Priča se da se nakon toga beg nije smio vratiti u Mostar jer su mu tamo pobili predstražu, već je krenuo u Duvno gdje su ga dočekali Mostarci i pretukli tako da je jedva spasio živu glavu.¹⁴⁴

¹⁴¹ Dragić, Marko. *Hajdučki harambaša Andrijica Šimić po čijim vrlinama je nazvan HNK Hajduk*. str. 323.-324.

¹⁴² Isto, str. 328

¹⁴³ Grbavac, Jozo. *Povijest, vjera i kulturna baština u Imoti*. str. 117.

¹⁴⁴ Isto, str. 53.-54.

12. Zaključak

Pojam usmene književnosti širok je krovni pojam koji polazi od različitih oblika usmenog izražavanja do različitih kultura u kojem se koriste ti oblici zbog čega je teoretičarima književnosti teško precizno tipizirati i kategorizirati sve što ovaj pojam predstavlja. U hrvatskoj tradiciji usmena književnost bila je za veliku većinu glavni način umjetničkog izražavanja, pa tako i na području imotske krajine. Usmene priče su se u svim svojim oblicima pripovijedale generacijama i prenosile s koljena na koljeno, a svjedočile su o ljudima, tradiciji, vjeri i mentalitetu mjesta na kojima su opstajale. Pričalo se o čudesnom i fantastičnom, o čarobnim vilama, o demonskim silama zlih vještica, mora, vukodlaka kao i o duhovnom svijetu pokojnika, prisjećalo se starih junaka povijesti, stvaralo se nove junake, pripovijedalo se o Bogu, svecima, postanku i nestanku svijeta, izgovarale se posebne molitve i kletve a prepričavale su se i svakodnevne zgode malog čovjeka, smišljale doskočice, zagonetke ... Hrvatska usmena književna tradicija zrcalo je na izgubljena vremena prošlosti te ju je kao takvu bitno očuvati.

Literatura

1. Bošković – Stulli, Maja. *Priče i pričanje*, Matica Hrvatska, Zagreb, 1997.
2. Bošković – Stulli, Maja. *Usmena književnost kao umjetnost riječi*. Izdavačko književno poduzeće Mladost, Zagreb, 1975.
3. Botica, Stipe. *Povijest hrvatske usmene književnosti*, Školska knjiga, Zagreb 2013.
4. Čubelić, Tvrtko. Književno-teorijski pojmovi i književni leksikon: u osvjetljenju folkloristike kao fundamentalne znanosti o ukupnosti usmenog narodnog stvaralaštva / 4. izd. Ante i Danica Pelivan. Zagreb. 1994.
5. Čubelić, Tvrtko. Korijeni i staze izvornog, narodnog, usmenog stvaralaštva. Pelivan. Zagreb. 1993.
6. Čubelić, Tvrtko. Povijest i historija usmene narodne književnosti. Ante Pelivan i Danica Pelivan. Zagreb. 1988.
7. Dragić, Marko, Danak u krvi u romanu „Na Drini ćuprija“ i u suvremenom pripovijedanju, HUM časopis Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru, br. 8, Mostar, 2012. 123.-140.
8. Dragić, Marko, Harač i drugi zločini u Mažuranićevom spjevu „Smrt Smail-age Čengića“ i suvremenom narodnome pripovijedanju, Zbornik: Ivan Mažuranić (1814-1890) i Crna Gora. HCDP "Croatica - Montenegrina" RH & CKD "Montenegro - Montenergina" u Osijeku & Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje "Vojislav P. Nikčević" - Cetinje, Cetinje – Osijek, 2011., str. 379-411.
9. Dragić, Marko, Hrvatske povijesne i etiološke predaje o ilirskoj kraljici Teuti, Nova prisutnost: časopis za intelektualna i duhovna pitanja, 16 (2), Zagreb: Kršćanski akademski krug (KRAK), 2018. str. 279-296.
10. Dragić, Marko, Irudica u hrvatskome folkloru, Croatica et Slavica Iadertina, 13 (1), Sveučilište u Zadru, Odjel za kroatistiku i slavistiku, Zadar, 2017. 135-155.
11. Dragić, Marko, Književna i povijesna zbilja. HKD Napredak. Split, 2005.
12. Dragić, Marko, Lada i Ljeljo u folkloristici Hrvata i slovenskom kontekstu. Zbornik radova Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Splitu, 5, Split, 2012, str. 43.-62.
13. Dragić, Marko, Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti. Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008.

14. Dragić, Marko, Starozavjetni motiv Sodome i Gomore u Bakulinom Šematizmu i u suvremenom pripovijedanju u Hercegovini, Zbornik o Petru Bakuli, Hrvatski studiji Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 2013, str. 75-97.
15. Dragić, Marko. Hajdučki harambaša Andrija Šimić po čijim vrlinama je nazvan HNK Hajduk, Kulturna baština: časopis za pitanja prošlosti splitskoga područja 46. Društvo prijatelja kulturne baštine Split, Split, 2020, 292-332 str. 292-293.
16. Dragić, Marko. Štovanje sv. Josipa u hrvatskoj crkveno-pučkoj baštini. Nova prisutnost: časopis za intelektualna i duhovna pitanja, 18 (1), Kršćanski akademski krug (KRAK). Zagreb, 2020., 145-170.
17. Dragić, Marko. Tradicijske priče iz Zagore, Književni krug Split; Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2017.
18. Flaker, Aleksandar. *Umjetnička proza*, u Škreb – Stamać, *Uvod u književnost*, IV. poboljšano izdanje, Globus, Zagreb, 1986.
19. Grabovac, Viktor Vito. *Proložac kroz vjekove*. Matica hrvatska, ogranak Imotski, Imotski, 2009.
20. Grbavac, Jozo. *Povijest, vjera i kulturna baština u Imoti*. Zagreb, Školska knjiga, 2017.
21. Jureta, Ante. *Demonska bića u Zagori*. Ethnologica Dalmatica 24. Etnografski muzej. Split, 2017. str. 43-57.
22. Kekez, Josip, *Usmena književnost*, u Škreb – Stamać, *Uvod u književnost*, IV. poboljšano izdanje, Globus, Zagreb, 1986.
23. Kutleša, fra Silvestar. *Život i običaji u Imockoj krajini*. Matica hrvatska ogranak Imotski, Imotski, 1993.
24. Širić, Josipa. *Motivski svijet demonoloških predaja u suvremenoj etnografiji posušškoga kraja*, Croatica et Slavica Iadertina, 10 (2). Zadar: Odjel za kroatistiku i slavistiku, Sveučilišta u Zadru, 2015. 387-398.
25. Vekić, Denis. *Mitske i demonološke predaje u usmenoknjiževnoj teoriji: poetička obilježja i žanrovske odrednice predaje*. Croatica et Slavica Iadertina 12/1, br. 12. 2016.
26. Vuković i Kolovrat, *Kulturna baština Zabiokovlja – duhovno blago*. VIII. Zbornik, Matica hrvatska, ogranak Imotski, Slivno: Udruga za očuvanje kulturne baštine. 2020.

Sažetak

U ovom radu obrađena je tema usmene epske književnosti na području imotske krajine. usmena književnost prenosi se s generacije na generaciju i stoljećima se razvija, mijenja i prilagođava okolini u kojoj nastaje. Usmene priče dijele se na novele, bajke, basne, predaje, legende, anegdote i šale. Novela je zatvoreni kratki prozni oblik, bajka je specifična zbog uloge fantastičnog i mitološkog a basna zbog uloge životinjskih likova, svoje kratkoće i didaktičnosti. Predaje razlikuje pripovjedačevo uvjerenje da je događaj koji pripovijeda istinit, podređene su lokalnoj sredini a dijele se na; povijesne, etiološke, eshatološke, mitološke, demonološke predaje i pričanja iz života. Povijesne predaje ističe fascinacija za prošlošću i povijesnim ličnostima. Predaje o ilirskim temama najčešće govore o ilirskoj kraljici Teuti, a srednjovjekovne teme o dolasku Hrvata i hrvatskim narodnim kraljevima dok je najviše povijesnih predaja iz doba osmanske okupacije. Etiološke predaje tumače uzrok i podrijetlo nastanka naziva za lokalitete i općenito za nastanke različitih pojava u društvu. Mitološke predaje govore o nadnaravnim bićima, vilama i božanstvima, demonološke svjedoče o izravnom susretu sa demonskim silama kao što su vještice i vukodlaci dok eshatološke predaje pripovijedaju o dušama pokojnika. S druge strane, legende govore o Božjim čudima i životima svetaca. Raširene su i usmene epske pjesme koje su opjevali slavne narodne junake. Usmena književnost svjedoči o narodnoj prošlosti te je kao takva pravo nacionalno blago koje je potrebno očuvati.

Ključne riječi: usmena književnost, epika, predaja, legenda, Imotski

THE POETICS OF ORAL EPICS OF THE IMOTSKI REGION

Abstract

This paper deals with the topic of oral epic literature in the Imotski region. oral literature is passed down from generation to generation and for centuries it develops, changes and adapts to the environment in which it was created. Oral stories are divided into novels, fairy tales, fables, traditions, legends, anecdotes and jokes. The novella is a closed short prose form, the fairy tale is specific because of the role of the fantastic and mythological, and the fable because of the role of animal characters, its brevity and didactic nature. Oral traditions are distinguished by the narrator's belief that the event he is narrating is true, they are subordinated to the local environment and are divided into; historical, etiological, eschatological, mythological, demonological traditions and stories from life. Historical traditions are characterized by a fascination for the past and historical figures. Legends about Illyrian themes most often talk about the Illyrian queen Teuta, and medieval themes about the arrival of Croats and Croatian national kings, while the majority of historical legends are from the era of the Ottoman occupation. Etiological traditions explain the cause and the origin of names for localities and, in general, for the emergence of various phenomena in society. Mythological traditions speak of supernatural beings, fairies and deities, demonological traditions testify to direct encounters with demonic forces such as witches and werewolves, while eschatological traditions narrate about the souls of the deceased. On the other hand, legends narrate about God's miracles and the lives of saints. Oral epic songs sung by famous folk heroes were also widespread. Oral literature bears witness to the people's past and as such is a real national treasure that needs to be preserved.

Key words: oral literature, epic, tradition, legend, Imotski

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

kojom ja Tea Karoglan, kao pristupnik/pristupnica za stjecanje zvanja sveučilišnog/c prvostupnika/c Hrv. jezika i književnosti i povijesti, izjavljujem da je ovaj završni rad rezultat isključivo mogega vlastitoga rada, da se temelji na mojim istraživanjima i oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio završnog rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranoga rada, pa tako ne krši ničija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio ovoga završnog rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Split, 10.09.2022

Potpis

Tea Karoglan

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

IZJAVA O KORIŠTENJU AUTORSKOG DJELA

kojom ja Tea Keroglav, kao autor/ica završnog rada dajem suglasnost Filozofskom fakultetu u Splitu, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj završni rad pod nazivom

Poetika usmene epike imotskog kraja

koristi na način da ga, u svrhu stavljanja na raspolaganje javnosti, kao cjeloviti tekst ili u skraćenom obliku trajno objavi u javnoj dostupni repozitorij Filozofskog fakulteta u Splitu, Sveučilišne knjižnice Sveučilišta u Splitu te Nacionalne i sveučilišne knjižnice, a sve u skladu sa *Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima* i dobrom akademskom praksom.

Korištenje završnog rada na navedeni način ustupam bez naknade.

Split, 10.07.2022

Potpis

Tea Keroglav

OBRAZAC I.P.

IZJAVA O POHRANI ZAVRŠNOG / DIPLOMSKOG RADA U DIGITALNI
REPOZITORIJ FILOZOFSKOG FAKULTETA U SPLITU

STUDENT/ICA	Tea Karoglan
NASLOV RADA	Poetika usmene epike imotskoga kraja
VRSTA RADA	Završni
ZNANSTVENO PODRUČJE	humanističke znanosti
ZNANSTVENO POLJE	filologija
MENTOR/ICA (ime, prezime, zvanje)	prof.dr. sc. Marko Dragić
KOMENTOR/ICA (ime, prezime, zvanje)	
ČLANOVI POVJERENSTVA (ime, prezime, zvanje)	1. prof. dr. sc. Marko Dragić 2. dr. sc. Nikola Sunara, asistent 3. doc. dr. sc. Lucijana Armanda Šindov

Ovom izjavom potvrđujem da sam autor/ica predanog završnog diplomskog rada (zaokružiti odgovarajuće) i da sadržaj njegove elektroničke inačice u potpunosti odgovara sadržaju obranjenog i nakon obrane uređenog rada. Slažem se da taj rad, koji će biti trajno pohranjen u Digitalnom repozitoriju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Splitu i javno dostupnom repozitoriju Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (u skladu s odredbama Zakona o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju, NN br. 123/03, 198/03, 105/04, 174/04, 02/07, 45/09, 63/11, 94/13, 139/13, 101/14, 60/15, 131/17), bude (zaokružiti odgovarajuće):

a.) u otvorenom pristupu

b.) rad dostupan studentima i djelatnicima Filozofskog fakulteta u Splitu

c.) rad dostupan široj javnosti, ali nakon proteka 6/12/24 mjeseci (zaokružiti odgovarajući broj mjeseci)

U slučaju potrebe dodatnog ograničavanja pristupa Vašem ocjenskom radu, podnosi se obrazloženi zahtjev nadležnom tijelu u ustanovi.

Split, 10.09.2022

mjesto, datum

Tea Karoglan

potpis studenta/ice